

**HACI BEKTÂŞ-I VELÎ
KÜLLİYESİ**

Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde
Hacı Bektâş-ı Velî'nin
(ö. 669/1271[?])
türbesi etrafında teşekkül eden
külliye.

Bektaşiliğin "pîr evi" olan bu külliye'nin tarihî gelişimi oldukça karmaşık bir yapı arz etmektedir. XIII. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde teşekkülünü tamamlayan bu yapı topluluğu, hemen bütün unsurları ile günümüze intikal edebilen nâdir tarikat külliyelerinden biri olarak Türk mimari tarihinde önemli bir yer işgal eder. Buna rağmen külliye'nin bazı birimlerinin inşa tarihleri, bânilerinin kimliği ve zaman içinde geçirdikleri değişimler yeterince aydınlatılamamıştır. Külliye'nin gelişimini Bektaşiliğin tarihçesindeki dört ana devre içinde incelemek mümkündür.

1. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sulucakarahöyük'e Yerleşmesinden Balım Sultan'ın Postnişin Olmasına Kadar Geçen Devre (XIII. yüzyıl ortaları-XVI. yüzyılın başı). Hacı Bektâş-ı Velî'nin, müşidi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin öldürülmesinden sonra o zamanki adı Sulucakarahöyük olan Hacıbektaş'a gelerek burada kendi adına bir zâviye kurduğu bilinmektedir. Özellikle yabancı yazarlar, külliye'nin Aziz Haralambos (Charalambos) Manastırı'nın yerinde kurulduğunu ileri sürerse de bunun doğruluğu tesbit edilememiştir. Bu görüşler, XVIII ve XIX. yüzyıllarda buraya uğrayan yabancı seyyahların Hacı Bektâş-ı Velî'nin türbesinin müslümanların yanı sıra yerli hristiyanlar tarafından da ziyaret edildiğini ve türbeyi Aziz Haralambos'un makamı olarak telakki ettiklerini nakletmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Müslüman Türkler tarafından fethedilen hristiyan topraklarında, özellikle halk üzerinde büyük mânevî nüfuzu olan velîlerin türbelerinde ve tekkelerinde bu gibi devamlılıklara sıkça rastlanır. Çok defa bu devamlılığın altında, söz konusu velîlerin bölgenin fethine ve müslümanlaştırılmasına fiilen katkıda bulunmaları, teke veya zâviyelerini bilhassa yerli halkın ziyaretgâhları üzerinde tesis etmeleri gibi gelenekleşmiş uygulamalar yatmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin zâviyesini Anadolu'da Ortodoks mistisizminin en yoğun biçimde yaşandığı Kapadokya bölgesin-

de Bizans dönemine ait bir manastır kalıntısının üzerinde kurmuş olması bu bakımdan muhtemel görünmektedir. Ancak külliye'de Bizans mimarisinin özelliklerini yansıtan herhangi bir mekâna rastlanmadığı gibi Hacıbektaş ilçesine dair arkeolojik araştırmalar da henüz bu hususu kanıtlayacak düzeyde bulunmamaktadır.

Başlangıçta mütevazı bir kuruluş olduğu tahmin edilen ilk zâviyeden günümüze intikal eden tek unsur, Hacı Bektâş-ı Velî tarafından kullanıldığı rivayet edilen ve mimari özellikleri de bu rivayete uygun düşen Kızılca Halvet adındaki halvethânedir. Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin güney duvarına bitişik olan bu halvethâne ile türbeyi külliye'nin çekirdeği olarak kabul etmek gerekir. Bir zâviye yalnızca halvethânedeki ibadet, sohbet, barınma ve iâşe ihtiyaçlarına cevap veren birtakım birimlerin bulunduğu kesindir. Ancak Kızılca Halvet dışında ilk zâviye'nin mimari özellikleri tesbit edilememektedir.

Gerek tasarımı ile gerekse girişinde ve külâhının eteğinde görülen taş süslemeleriyle tamamen Selçuklu üslûbunu yansıtan Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin, pîrin vefatından az sonra XIII. yüzyılın son çeyreğinin başlarında inşa edildiği söylenebilir. Türbenin girişindeki kemerin üstünde yer alan stilize edilmiş çift başlı kartal kabartması Selçuklu üslûbunu pekiştiren bir unsur kabul edilebilir. Peygamberlerle şehidlerin vefat ettikleri yerde defnedilmeleri yanında bazı rivayetlere dayanan ve daha çok tarikat ehli tarafından benimsenen, kişinin yaşadığı veya öldüğü mekâna defnedilmesi geleneği dikkate alınarak Kızılca Halvet'in kuzey yönünde türbenin mevcut olduğu yerde

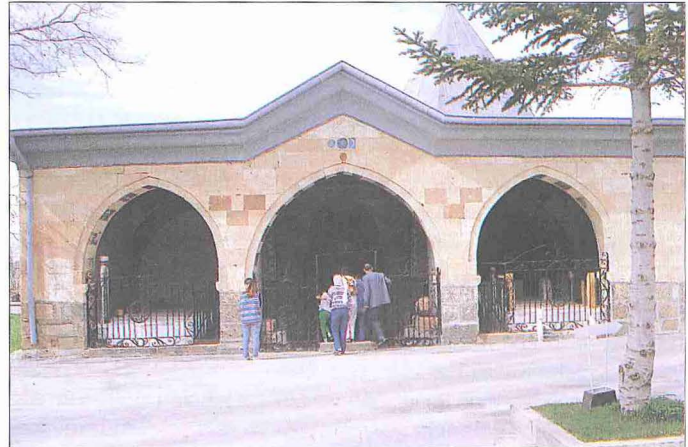
Hacı Bektâş-ı Velî'nin ikamet ettiği bir hücrenin bulunduğu ileri sürülebilir.

Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin doğu duvarına bitişik olan ve Kırklar Meydanı'na açılan Resul Bâlî'nin (ö. 677/1278-79 [?]) kümbeti de külliye'nin en eski birimlerinden olmalıdır. Remzi Gürses, Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelerinden Resul Bâlî'ye ait sandukanın "müteharrik" olduğunu, bunun altında dikdörtgen planlı bir mummyalığın içinde mummyalanmış bir cesetle cesedin ayak ucunda 677 (1278-79) tarihli bir şahideyi gördüğünü bildirmektedir.

Diğer taraftan Kızılca Halvet ile türbenin batısında, bu iki birim boyunca uzanarak kuzeydeki Kırklar Meydanı'na geçit veren dikdörtgen planlı mekânın dış kapısında da çift başlı kartal kabartması yer alır. Ancak bu kapı, oranları ve taş süsleme ayrıntıları ile Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'ne göre daha geç tarihli olduğunu belli etmektedir. Kapının Selçuklu hânedanının kesin olarak çökmesinden (1308) az önceye veya Karamanoğulları'nın erken dönemine (XIV. yüzyılın ilk yarısına) ait olması muhtemel görünmektedir. Söz konusu kapı ile girilen bu mekânın sağında (doğu) Kızılca Halvet, solunda ise Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelerinden olduğu rivayet edilen Güvenç Abdal'ın kümbeti bulunur. Aynı mekânın kuzeyinde Kırklar Meydanı'na açılan kapı Osmanlı dönemine aittir. Üzerindeki kitâbede bugünkü Kırklar Meydanı'nın 960 (1553) yılında inşa edildiği belirtilmektedir.

Külliye'nin ikinci avlusunda batı yönündeki kanadın merkezinde yer alan ve Bektâş erkânında çok önemli bir yeri olan meydan evinin kapısı üzerinde külliye'nin en eski tarihli kitâbesi bulunmaktadır. Oldukça kötü bir hatla ve girift bir istifle yazılmış bu Arapça mensur kitâbe araş-

Külliye'nin
Hacı
Bektâş-ı Velî
Türbesi'ni
ve Kırklar
Meydanı'nı
barındıran
kısımın
giriş
revakı -
Hacıbektaş /
Nevşehir

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ KÜLLİYESİ

tırmacılar tarafından değişik şekillerde okunmuştur. Bunların içinde en çok gü-
ven telkin eden Halim Baki Kunter'e gö-
re kitâbenin tercümesi şöyledir: "Bu ima-
reti meşâyihin meliki, evliya soyu olan
Ahî Murad -devleti dâim olsun- yedi yüz
altmış dokuz senesi Ramazanının arife-
sinde yaptırdı". Kunter de dahil olmak
üzere birçok araştırmacı burada "Ahî
Murad" olarak anılan bâninin, kitâbenin
verdiği 769 (1367-68) yılında Osmanlı tah-
tında bulunan I. Murad Hüdâvendigâr
olduğunu iddia etmiştir. I. Murad'ın füt-
üvvet ehli (ahî) olması, Ahîler ile XIV. yüz-
yılıda Hacı Bektâş-ı Velî Zâviyesi'ne bağlı
olan Rum abdalları arasındaki ilişkiler ve
ayrıca kitâbede bâninin adından sonra
gelen "dâme devletühü" ibaresi bu görü-
şü desteklemektedir. Ancak I. Murad'ın,
o tarihte Osmanlı sınırları dışında, Ana-
dolu'daki en zorlu rakibi Karamanoğulları'nın topraklarında bulunan bir zâviyede
kendi adına imar faaliyetinde bulunması
garip görünmektedir. Bu dönemde Ka-
ramanoğlu tahtında I. Murad'ın damadı
I. Alâeddin Ali Bey bulunmaktadır. Kitâ-
bede geçen "sülâletü'l-evliyâ" tabiri I.
Murad'ın, Hacı Bektâş-ı Velî gibi Vefâî-
Babaî kökenli olan Şeyh Edebâli'nin so-
yundan gelmesiyle açıklanabilirse de "me-
likü'l-meşâyih" terkibine mâkul bir açık-
lama getirilememektedir. Ne kadar mü-
tevazi olursa olsun bir Osmanlı sultanı-
nın yaptırdığı binanın kitâbesinde kendi-
sinden "Ahî Murad" şeklinde söz ettir-
mesi de pek alışılmış bir uygulama de-
ğildir. Bununla birlikte meydan evinin 769
(1367-68) yılında I. Murad tarafından yap-
tırıldığını kabul etmek şimdilik en doğru-
su olmalıdır.

Ahmet Yaşar Ocak'ın "Bektaşiliğin te-
şekkül devresi" olarak tanımladığı Hacı
Bektâş-ı Velî'nin vefatını takip eden dö-
nemde ve özellikle XIV. yüzyılda Hacı Bek-
tâş-ı Velî kültü ve bu kültürün kaynağı olan
zâviye Anadolu'nun tasavvufî hayatında
giderek önemli bir merkez haline gel-
miş; Yeseviyye, Vefâiyye, Kalenderiyye,
Haydariyye gibi çeşitli tarikatlarla bağlı
olan Rum abdalları ile Batı Anadolu'da,
Rumeli'de fetih ve kolonizasyon faaliyet-
lerinin başını çeken Rum gazilerinin tâbi
oldukları önemli bir tarikat merkezi nite-
liğine bürünmüştür.

Bu gelişmelerin zâviyenin mimari te-
kâmülüne de yansıdığını kabul etmek ge-
reker. Böylece XIV. yüzyılın başlarında ve-
ya ilk yarısında Kızılca Halvet'in, Hacı Bek-
tâş-ı Velî Türbesi'nin, Resul Bâli ve Gü-
venç Abdal kümbetlerinin yanı sıra bü-

yük bir ihtimalle bugünkü Kırklar Mey-
danı'nın işgal ettiği alanı da kapsayan es-
kisinden daha geniş bir yapı topluluğu-
nun inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çok sa-
yıda ziyaretçisi olan bir tarikat tesisinin
mimari programı ve fonksiyon şeması göz
önüne alındığında, külliye'nin günümüz-
de arzettiği üç avlulu yerleşimin bu ge-
lişme sırasında şekillendiğini tahmin et-
mek mümkündür. Nitekim en azından
ikinci avlunun XIV. yüzyılın ikinci yarısın-
da teşekkül ettiği, burada bulunan 769
(1367-68) tarihli meydan evinin varlığı ile
ortaya çıkmaktadır. İkinci avluyu kuşa-
tan kiler evi, aşevi, ekmek evi vb. diğer
birimlerin yerinde de yaklaşık aynı ihtiyaç-
ları karşılayan yapıların tasarlandığı söy-
lenebilir.

2. Balım Sultan'ın Postnişin Olmasının
Bektaşiliğin Lağvedildiği Tarihe Ka-
dar Geçen Devre (1501-1826). Bektaşili-
ğin ikinci pîri olarak kabul edilen ve 907
(1501) yılında II. Bayezid'in desteğiyle Ha-
cı Bektâş-ı Velî Zâviyesi'nin meşihatını
üstlenen Balım Sultan, zâviyenin mâne-
vî nüfuzu altındaki yarı bağımsız derviş
taifelerini belirli bir erkân ve merkezîyet-
çi bir idare çerçevesinde teşkilâtlandırmış-
tır.

Balım Sultan'ın meşihatını takip eden
yüzyıllarda pîr evinin sahip olduğu iktisa-
dî gücü göstermek bakımından çoğu Ana-
dolu'da ve Rumeli'de olmak üzere 362
civarında köyün, çevrelerindeki on binler-
ce dönüm tarım arazisiyle birlikte bu te-
sise vakfedilmiş olduğunu hatırlatmak ye-
terlidir. Bunların yanı sıra Hacıbektâş ya-
kınlarındaki Tuzköy'de bulunan ve Hacı
Bektâş-ı Velî'nin bir kerâmeti sonucunda
bulunduğu rivayet edilen kaya tuzu ma-
deninin geliri de pîr evine aitti. Ayrıca pîr
evinin çevresinde, dervişler tarafından iş-
lenen geniş vakf arazilerindeki bostanlar-
la meyve ve çiçek bahçelerinin de önem-
li bir gelir kaynağı teşkil ettiği bilinmek-
tedir. Diğer taraftan Bektaşiliğe bağlı dev-
let ricâli, Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri, zen-
gin arazi sahipleri ve tâcirler de yaptıkları
bağışlarla bu gelire katkıda bulunmak-
taydı. Mevlevîliğin merkezi olan Konya
Mevlânâ Külliyesi'nde olduğu gibi Bektaş-
şilik'te de bütün bu vakıf gayri menkulle-
rin gelirleri pîr evinde toplanmakta, bu-
rada postnişin olan ve Bektaşiliğin reisi
kabul edilen dedebabanın tasarrufu al-
tında pîr evine bağlı zâviyelere ihtiyaçları
ölçüsünde bölüştürülmekteydi.

Balım Sultan'ın ikinci pîr olarak tari-
katı şekillendirmesi ve "mücerredlik er-

kânını" tesis etmesinden sonra Bektaş-
şiliğin bünyesinde, aralarında günümüze
kadar süren bir rekabetin gözleendiği iki
kol ortaya çıkmıştır. Mücerred babaların
tasarrufundaki tekkelerin mensupları
pîr evindeki dedebabayı, çoğunluğunu
köylülerin ve göçebelerin meydana getir-
diği Anadolu Alevîliği'ne bağlı Bektaşiler
ise Hacı Bektâş-ı Velî'nin neslinden gel-
diklerini iddia eden ve pîr evinin dışındaki
konaklarında ikamet eden celebeleri tari-
katın gerçek reisi olarak tanımarktaydı.
Kümbetinin kitâbesinde Balım Sultan'-
dan tarihî gerçeklere aykırı olarak Hacı
Bektâş-ı Velî'nin torunu diye söz edilme-
si, büyük bir ihtimalle Balım Sultan'ı bü-
tün Bektaşiler'in gözünde meşrûlaştır-
ma gayretinden kaynaklanmaktadır.

Bu gelişmelerin sonucunda Hacı Bek-
tâş-ı Velî Zâviyesi, XVI. yüzyılın ikinci ve
üçüncü çeyrekleri içinde birçok yeni ya-
pıyla donatılarak tam teşekküllü bir tari-
kat külliyesine dönüşmüştür. Birçok kay-
nakta, Balım Sultan'ın vefatından sonra
Anadolu'da yaşanan Sünnî-Alevî gerginli-
ği sebebiyle Yavuz Sultan Selim tarafın-
dan kapatılan zâviyenin Kanûnî Sultan Sü-
leyman döneminde 958 (1551) yılında
tekrar faaliyete geçtiği ifade edilmekte-
dir. Ancak külliye'deki kitâbelerden bu id-
dianın doğru olmadığı, söz konusu süre
içinde (1516-1551) birtakım önemli bi-
rimlerin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ni-
tekim Dulkadıroğulları'nın Osmanlılar'a
tâbi son emîri olan Şehsuvar Bey'in oğlu
Ali Bey 925 (1519) yılında Balım Sultan
Kümbeti'ni, 926 (1520) yılında da külli-
yenin bünyesindeki mescidi yaptırmıştır.
Balım Sultan Kümbeti'nin iç kapısı üze-
rinde yer alan Arapça mensur kitâbenin
tercümesi şöyledir: Bu mübarek kubbeyi
(türbeyi), Şehsuvar Bey'in oğlu Emîr Ali Bey
velîlerin kutbu, abdalların özü, Horasanlı
Hacı Bektâş'ın oğlu Resul Bâli'nin oğlu
Hızır Bâli için -Allah kabrini nurlandırsın-
dokuz yüz yirmi beş yılında yaptırdı.

Bazı müellifler, mescidin yerinde Ak
Cennet olarak anılan bir meydanın bulun-
duğunu, burada yeniçerilerin sefere çık-
tıklarında veya İstanbul'dan pîr evini zi-
yarete geldiklerinde törenlerin yapıldığı-
nı, mescidin ise II. Mahmud tarafından;
Bektaşiliğin ilgası ve tekkenin Nakşiben-
diyye tarikatına devredilmesi üzerine şey-
hülislâmlık makamının israrıyla 1250'de
(1834-35) inşa ettirildiğini ileri sürmüş-
lerdir. Günümüzde büyük ölçüde kabul
görmekle birlikte bu iddia tamamen yan-
lıştır. Çünkü mescidin tasarımı, basık
oranları, özellikle de ayrıntıları, Osmanlı

mimarisinin henüz klasik üslûbun tam olarak teşekkül etmediği devresine, yani Mimar Sinan'ın Hassa başmimarlığı döneminden (1538-1588) öncesine aittir. Ayrıca mihrabı, basık köşe trompları ve üç merkezli kemeriyile, uzun süre Memlûk Devleti'ne tâbi olan ve Memlûk sanatının etkisinde kalan Dulkadroğulları'nın bazı camilerindeki mihrapları andırmakta, mescidin önündeki son cemaat revakı ile Balım Sultan Kümbeti'nin girişindeki revakın aynı mimarın eseri olduğu ise ilk bakışta farkedilmektedir. Nitekim külliye, tekelerin kapatılması ile (1925) onarımın başlaması (1958) arasındaki dönemde 1948'de ziyaret etmiş olan Cevat Hakkı Tarım, "Aşevinin yanındaki Cuma Camii'nin kitâbesi" başlığı altında günümüzde yerinde bulunmayan ve düzeltilerek aktarılan şu metni vermektedir: Benâ hâze'l-mescid fî eyyâmî sultânî'l-a'zam Selîm Şâh bin Bâyezîd Hân Ali bin Şehsuvâr Bek fî sene 926" (bu mescidi Şehsuvar Bey oğlu Ali, Bayezid Han oğlu ulu sultan Selim Şah zamanında 926 yılında yaptırdı).

Ayrıca ikinci avlunun doğu revakında, girişten (güney) itibaren birinci ve ikinci kemerin arasında ziyaretçilere hitaben kaleme alınmış 951 (1544-45) tarihli, "Ey günahkâr örtün yüzü kara / Ne yüzle hazrete karşı vara" beyti dikkati çekmektedir. Mermer bir levha üzerinde yer alan bu beytin sonradan buraya konmuş

olması muhtemeldir. Ancak ikinci avluda, gerek doğu gerekse batı yönündeki revakların tasarımı ve basık oranları, bu tarihten daha sonraya ait olmalarına pek ihtimal bırakmamaktadır. Kırklar Meydanı ile Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'ni barındıran yapının girişindeki üç kemerli revak da bunlarla aynı yıllara ait olmalıdır.

Külliye, XVI. yüzyılın ortalarında postnişin olan Sersem Ali Baba'nın meşihatı sırasında (1551-1570) yoğun bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Külliye'nin en önemli birimlerinden olan Kırklar Meydanı'nın girişi üzerinde yer alan Arapça mensur kitâbeden, "mescidü'l-mübârek" olarak anılan bu yapının 960 (1553) yılında Yâsinâbâd sancak beyi Murâd b. Abdullah tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci avluda yer alan Arslanlı Çeşme, çeşmenin sağındaki duvar pâyesinde yer alan manzum kitâbeye göre 962'de (1554-55) Malkoçoğulları'ndan Bâli Bey'in adına yaptırılmıştır. Aynı şekilde aşevinin iç kapısında yer alan kitâbede bu bölümü de Malkoçoğlu Bâli Bey'in 968 (1560-61) yılında yaptırdığı belirtilmektedir.

Kitâbeleri Malkoçoğlu Bâli Bey'in vefatından (1514) sonraya ait olan pîr evindeki bu hayrat, neslinden gelenler tarafından onun ruhu için yaptırılmış olmalıdır. Kitâbelerin işaret ettiği önemli husus, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rume-

li'de gâziyân-ı Rûm geleneğini sürdüren akıncı beylerinin Hacı Bektâş-ı Velî'ye olan bağlılıklarını devam ettirmeleridir.

Meydan evinin kuzeyindeki kiler evi, güneyindeki çamaşır evi ile küçük mihrman evi, ayrıca birinci avluda yer alan etmek evi ile at evi de büyük bir ihtimalle bu dönemde şekillenmiştir. Sonuç olarak Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi'nin XVI. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde yaklaşık olarak bugünkü şeklini aldığı söylenebilir.

Külliye'nin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli onarımlar geçirdiği anlaşılmaktadır. Tesbit edilebildiği kadarı ile Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi, 1019 yılının Muharrem ayında (Nisan 1610) Kırşehir Valisi Mirlivâ Ezrad (?) b. Ali tarafından gümüş kaplamalı kapı kanatları ile donatılmış, aynı yapının alerni 1028'de (1619) yeniçeri kethüdâsı Ali (?) tarafından yenilenmiştir. Ayrıca ikinci avlunun batısındaki revakta meydan evi girişinin önündeki pâyede yer alan Türkçe manzum kitâbede, 1238 (1822-23) yılında Sivaslı Seyyid Mehmed Nebî Dede-baba tarafından yaptırılan bir onarıma işaret edilmekte, ancak bu onarımın revaka mı yoksa meydan evine mi ait olduğu belirtilmemektedir.

3. Bektâşiliğin Lağvedilmesinden Tekelerin Kapatılmasına Kadar Geçen Devre (1826-1925). II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektâşilik de lağvedilince, "kadîm" addedilerek yıktırılmayan diğer Bektâşi tekkeleri gibi pîr evi de Nakşibendiyye tarikatına devredilmiştir. V. Cuinet, XIX. yüzyılın sonlarında pîr evine bağlı 362 vakıf köyünden birçoğunu devletin çeşitli bahanelerle müsâdere etmesi sonucunda ancak kırk iki tanesinin kaldığını, bunlardan elde edilen gelirin dedebaba ve çelebi efendi arasında paylaştırıldığını, pîr evinin çevresindeki çiftliklerin gelirinin yanı sıra Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nin işlettiği tuz madeninden pîr evine yılda 1435 kg. tuz verildiğini bildirmektedir. F. W. Hasluck, tekkelerin son döneminde pîr evinin yıllık gelirini yaklaşık 60.000 sterlin olarak belirtmiştir. Bu dönemde pîr evi, eski zenginliğini epeyce kaybetmiş olmasına rağmen hâlâ Osmanlı dünyasının en itibarlı tarikat merkezlerinden biriydi.

Bektâşiliğin lağvedilmesinden sonra Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi'ni meydana getiren birimler birçok onarım geçirmiş, ayrıca külliye'nin birimleri arasında bazı yeni unsurlar da katılmıştır. Bunlardan tesbit edilebilenler şöylece sıralanabilir:

Arslanlı Çeşme 1270'te (1853-54) yenilenmiştir. Onarım kitâbesinde adı veril-

Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi'nin Dergâh Avlusu'ndan bir görünüşü

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ KÜLLİYESİ

meven hayır sahibinin Mısırlı Kara Fatma Hatun / Sultan adında bir hanım olduğu rivayet edilmektedir. Bu hanımın, üyeleri içinde birçok Bektaşî muhibbinin bulunduğu Kavalalı Mehmed Ali Paşa hânedenına mensup olması ihtimali vardır. Sülûs hatlı ihyâ kitâbesinin metni Hilmî mahlaslı bir şaire aittir.

İkinci avlunun batı revakında girişten (güney) itibaren dördüncü ve beşinci kemerlerin arasında yer alan kitâbe, söz konusu revakın 1282 (1865-66) yılında Yanbolulu el-Hâc Tûrâbî Dedebaba tarafından yenilendiğini belgelemektedir.

Tûrâbî Dedebaba'nın halefi olan Selânikli el-Hâc Hasan Dedebaba da 1286'da (1869-70) aşevini ve önündeki revakı tamir ettirmiştir. Girişten itibaren üçüncü ve dördüncü kemerlerin arasında yer alan onarıma ait kitâbede bu husus belirtilmektedir.

Meydan evinin güney duvarına bitişik olan ve gerektiğinde muhabbet divanı olarak da kullanılan şeyh odasının kapısı üzerindeki "hû 1298" (1881) yazısı, II. Abdülhamid dönemine ait bir onarıma işaret ediyor olmalıdır. Aynı döneme ait diğer bir onarım da 1304 (1886-87) yılında mescidde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Bedri Noyan, Kırklar Meydanı'na girildiğinde solda yer alan ve sahibi bilinmeyen sekiz kabrin bulunduğu kısmı asıl meydana ayıran sivri kemerin üstünde, "ta'mîr-i Sultân el-Gâzî Abdülhamid-i Sâni 1311" şeklinde siva üzerine yazılmış bir kitâbenin bulunduğunu bildirmektedir. Bu onarımda, Kırklar Meydanı ile bu mekânı kuşatan türbelerin duvarlarında ve örtülerinde dönemin zevkini yansıtan eklektik kalem işlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bütün bu bezemeler Cumhuriyet dönemindeki büyük onarımda ortadan kaldırılmış, yerlerine klasik Osmanlı üslûbuna uygun kalem işleri yapılmıştır.

Külliyenin birinci avlusunda sağda (doğu) yer alan Feyzi Baba (Üçler) Çeşmesi'nin, Tepedelenli Hacı Feyzullah Dedebaba'nın delâletiyle Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın eşi Fatma Fikriye Hanım tarafından 1320 (1902) yılında yaptırıldığı kitâbesinde belirtilmektedir. Metni Kâmfî'ye ait olan kitâbe, Nevşehirli Mustafa Vasfî adlı bir hattat tarafından sülûs hattıyla yazılmıştır.

İkinci avlunun girişinde yer alan ve Meydan Havuzu olarak anılan havuz, 1326 (1908) yılında yine Tepedelenli Hacı Feyzullah Dedebaba'nın delâletiyle Arnavut asıllı Bektaşîler'den Beyrut Valisi Halil Pa-

şa'nın eşi Nazlı Hanım tarafından yaptırılmıştır. Mehmed Esad Mucûrî adında bir hattatın imzasını taşıyan sülûs hatlı kitâbenin üzerinde damla şeklinde istiflenmiş bir "mâşallah" ibaresi, bunun yanlarında hicrî 1326 ve rûmî 1324 tarihleri yer alır. Kitâbenin metnini yazan Remzî mahlaslı kişi, Üskûdar Mevlevîhânesi'nin son postnişini Ahmed Remzi (Akyürek) olmalıdır.

Remzi Gürses, birinci avlunun Çatal Kapı olarak anılan ve Cumhuriyet dönemi onarımında yenilenmiş olan kapısının içinden bakıldığında birkaç metre kadar solunda muhdes bir cümle kapısının yer aldığını, bu girişin avlu tarafındaki kemeri üzerinde "mimar Ali Rızâ 1340" (1921-22) şeklinde bir kitâbenin bulunduğunu, ayrıca tekkelerin kapatılmasından az önce, son postnişin Yanyalı Sâlih Niyazî Dedebaba'nın arzusu üzerine Çatal Kapı'nın batı yönünde büyük boyutlu bir mihman evinin yapımına başlandığını, ancak tekkelerin kapatılması üzerine inşaatın yarım kaldığını bildirmektedir.

4. Tekkelerin Kapatılmasından Külliye-nin Müzeye Dönüştürülmesine Kadar Geçen Devre (1925-1964). Tekkelerin ve türbelerin kapatılmasından sonra Hacı Bektaş-ı Velî Külliyesi bir müddet Numune Ziraat Okulu olarak kullanılmış, tekke eşyasından bazıları derviş odalarında korumaya alınmış, bazıları da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. Bu sırada Maarif Vekâleti Âsâr-ı Atika ve Hars müdürü olan H. Zübeyir Koşay'ın gayretleriyle tekkedeki eşyalar dağılmaktan kurtarılmış, bunlar arasında sanat değeri olanlar envanterleri yapılarak önce Ankara Kalesi'ndeki bir depoya, Ankara Etnografya Müzesi'nin kurulması üzerine de bu müzeye taşınmıştır. Bu arada şahıslara intikal eden bazı eşya satın alınarak müstakbel müzenin koleksiyonu tamamlanmaya çalışılmış, diğer taraftan külliye'nin derviş odalarında bulunan, içlerinde Bektaşîliğin tarihine ilişkin önemli kaynakların yer aldığı kitaplar da kütüphaneler genel müdürü H. Fehmi Turgal tarafından tasnif edilerek Millî Kütüphaneye intikal ettirilmiştir.

Tekkelerin kapatılmasını takip eden yıllarda külliye yapıları ihmale uğramış, içlerinden bazıları yıkılıp yok olmuştur. Külliye'nin girişinde inşaatı yarım kalan mihman evi önce ihaleye çıkarılarak satılmış, ardından yıktırılarak yeri park haline getirilmiştir. Birinci avludaki at evi, ikinci avludaki ekmek evi ve buna komşu olan

erzak evi de tekkelerin kapatılması ile onarımın başlaması arasındaki dönemde tarihe karışmıştır. Külliye'nin geniş kapsamlı onarımına 1958'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından başlanmış, 1959'dan itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından devam edilmiş, büyük ölçüde aslına uygun biçimde tamir edilen külliye, Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan özgün eşyası ile tefriş edilerek 16 Ağustos 1964'te müze olarak ziyarete açılmıştır.

Külliyenin Yerleşimi ve Fonksiyon Şeması. Hacı Bektaş-ı Velî Külliyesi, eski Türk saraylarında gözlenen üç avlulu bir yerleşim düzeni gösterir. Külliye'nin barındırdığı birimler, sahip oldukları fonksiyonlara uygun biçimde bu avluların çevresine yerleştirilmiştir. İç düzenine âdeta askerî bir disiplinin hâkim olduğu pîr evinde her ihtiyaç için bir birim düşünülmüş, bu birimlere Bektaşîliğe has terminolojiye uyularak "mihman evi, at evi, ekmek evi" gibi isimler verilmiştir. Kendi içinde birer "ocak" şeklinde teşkilâtlanmış olan bu birimlerin başında "mihman evi babası, at evi babası, ekmek evi babası" diye anılan bir "baba" ile bunun maiyetinde dervişler faaliyet göstermekte, bütün babalar pîr evinde postnişin olan dedebabaya tâbi bulunmaktaydı. Bektaşîliğe intisap etmek isteyen derviş adayları önce Hacıbektaş civarındaki pîr evine bağlı Hanbağı ve Dedebağı çiftliklerinde hizmet ederler, burada ilk sınamaları geçebilirlerse at evinden başlamak üzere pîr evindeki hizmetlerine yükselebillerlerdi.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve farklı eksenlere sahip olan bu üç avludan güneyde yer alan ilki Nadar Avlusu adıyla anılır. Buraya güney yönündeki Çatal Kapı'dan girilmektedir. Uzaktan gelen birçok ziyaretçinin ağırlandığı bu külliye'de Nadar Avlusu, yolcuların ihtiyaçlarına cevap veren bölümlerin yanı sıra bazı servis birimleriyle kuşatılmıştı. Aslında Çatal Kapı'nın batısında misafirlerin barındığı eski mihman evi, doğusunda eski at evi yer almaktaydı. At evinin dışa bakan cephesinde zemin katta dükkanlar sıralanmakta, bunların arkasında ahırlar ve çevredeki vakıf çiftliklerde kullanılan tarım aletleri için ardiyeler, üst katta at evi babasına ve dervişlerine ait odalar bulunmaktaydı.

Tekkelerin kapatılmasından kısa bir süre önce eski mihman evi ile at evi yıktırılarak at evinin bulunduğu yerde yeni bir mihman evinin yapımına başlanmış, at evi de Çatal Kapı'nın doğu yakasına ta-

şınımtı. Ayrıca Çatal Kapı'nın yanında bir güvercinliğin yer aldığı bilinmektedir. Avlunun doğusunda fonksiyon bakımından ikinci avludaki aşevine bağlı erzak evi, bununla aşevinin arasında da ekmek evi yer almaktaydı. Külliye'nin fırını olan ekmek evinin birinci ve ikinci avluya açılan birer kapısı bulunmakta, ikinci avlunun batısındaki kitle içinde yer alan çamaşır evi de Nadar Avlusu'na açılmaktaydı. Günümüzde Nadar Avlusu'nda bulunan yegâne eski mimari unsur doğu duvarındaki Üçler Çeşmesi'dir.

Nadar Avlusu'nu kuzey yönünde sınırlayan duvarda Dergâh Avlusu (Meydan Avlusu) adındaki ikinci avluya açılan Üçler Kapısı, bu kapının ardında da Meydan Havuzu yer almaktadır. Dergâh Avlusu yanlardan (doğu ve batı yönlerinden) sivri kemerli revaklarla kuşatılmış, gerek ibadete gerekse külliye'nin ve Bektaşiliğin yönetimine ilişkin çeşitli birimler iki grup halinde bu revakların gerisine yerleştirilmiştir. Batıdaki grubun çekirdeği meydan evi ile buna bağlı muhabbet divanı, güneyi mihman evi ile çamaşır evine, kuzeyi ise kiler evine tahsis edilmiştir. Kiler evinin içinden geçilen ve avlunun kuzeybatı köşesinde bir çıkıntı teşkil eden mekân dedebabanın kışlık odasıdır. Bu oda ile kiler evinin üst katında külliye'nin bütününe hâkim olan dedebaba köşkü yer alır. Doğudaki kanatta ise güneyden kuzeye doğru Arslanlı Çeşme, bunun üzerinde Aşevi Köşkü, aşevi ve mescid sıralanmaktadır.

Dergâh Avlusu'nda bulunan meydan evi, Bektaşilik'teki on iki âyinden "bahçeden gül koklama" denilen ilk altısının icra edildiği mekândır. Burada yer alan ve birinci avludakine göre çok daha küçük kapsamlı olan mihman evi daha ziyade bir müracaat yeri olduğu gibi burada hatırlı ziyaretçilerin misafir edildiği tahmin edilmektedir. Doğrudan dedebabanın denetiminde bulunan kiler tesbihler, buhur danlar, çerağlar, teberler, nefirler, keşkül-ler, teslim taşları gibi önemli tarikat eşyasının, Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'ne ait anahtarların muhafaza edildiği, türbedarlık hizmetinin yanı sıra pîr evinin muhasebe ve levâzım işlerini üstlenmiş olan birimdir.

Pîr evinin ana mutfağı olan aşevi külliye'nin en önemli birimlerindendir. Gündelik yemeğin yanı sıra burada bulunan ünlü kara kazanda muharrem ayında aşure pişirilmekteydi. Bu birimde aşevinin özel kileri, aşevi babası ile yemeğin pişi-

rilmesine nezaret eden aşçı babanın odaları da bulunmaktadır.

Dergâh Avlusu'nun güneydoğu köşesinde revakın dibinde Arslanlı Çeşme, bunun üzerinde de Aşevi Köşkü yer alır. Çok fonksiyonlu bir birim olduğu anlaşılan Aşevi Köşkü'nde resmî konuklar ağırlandırmakta, külliye'de görevli babalar burada dinlenmekte, bazan da dedebaba çeşitli birimlerden sorumlu babaları burada toplayarak tekkeye ilişkin meseleleri görüşmekteydi.

Aşevinin kuzey duvarına komşu olan mescid, külliye'de ikamet edenlerin ve konukların namazlarını eda ettikleri mekândı. Bu arada Dergâh Avlusu'nun doğu revakında, güneyden itibaren ikinci pâye'nin gerisinde Cumhuriyet dönemindeki büyük onarımdan önce Kahveci Baba (Leylek Baba) adında, gerçek adı ve kimliği unutulmuş bir dervişin makamı bulunmaktadır.

Dergâh Avlusu'nun kuzeyinde mescid-ile dedebabanın kışlık odasının arasında yer alan Altılar Kapısı'ndan külliye'nin mânevî bakımından en önemli birimlerini barındıran üçüncü avluya geçilmektedir. Hazret Avlusu (Huzur Avlusu) olarak adlandırılan bu kısımda, Altılar Kapısı'nın karşısında Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi, Güvenç Abdal ile Resul Bâli'nin kümbetleri, Kızılca Halvet ve Kırklar Meydanı binaları bulunur. Kırklar Meydanı'nda "bahçeden gül koparma" âyini icra edilmekte, ayrıca yeni dedebabayı seçen büyük kurul da burada toplanmaktaydı. Söz konusu yapının giriş revakı altında, Kırklar Meydanı'nın doğu ve batı kesimlerinde birçok mezar yer almaktadır. Hazret Avlusu'nun doğu kesimi ise Balım Sultan Kümbeti ile hazîreye ayrılmıştır. Külliye'yi kuşatan arazinin kısmen has bahçe, kısmen de babaların barınmasına mahsus küçük evlere tahsis edildiği bilinmektedir.

Bu arada Hacibektaş'ın içinde ve yakın çevresinde Bektaş Efendi Türbesi, Balım Evi (Kadıncık Ana Evi), Akpınar Çeşmesi, Dede Pınarı, Zemzem Çeşmesi, Kara Höyük, Hırka dağı, Bey Döndü alanı, Balım Buğdayı alanı, Dedebağı, Hanbağı, Çilehâne, Beş Taşlar (Şâhid taşı), Selâm Kaya, At Kaya, Delikli Taş, Minder Kaya, Kulunç Kaya gibi bir kısmı fonksiyon açısından külliye ile bağlantılı, bir kısmı da Hacı Bektâş-ı Velî'ye ilişkin menkıbelerin hâtırasını yaşatan çeşitli yapılar, makamlar ve tabii âbideler bulunmaktadır.

Cümle Kapısı. Mahmut Akok'un yayımladığı eski bir fotoğraf, XX. yüzyılın ilk çey-

reğinin sonlarında inşa edilmiş olan cümle kapısının avlu tarafından görünüşünü belgeler. Bu fotoğraftan anlaşıldığı kadarı ile kesme taş örgülü olan kapı basık kemerlidir ve arkasında kubbeli bir sayvan bulunmaktadır. Sayvan hafif basık geniş bir kemerle kuzeye, daha dar ve alçak tutulmuş iki yuvarlak kemerle de yanlara açılır. Kemerler, ikisi kapı kitlesine dayanan dört adet kare kesitli pâyeye oturur. Büyük kemerin üzerinde silmelerle üçgen bir çerçeve yapılmıştır. Remzi Gürses'in sözünü ettiği "mimar Ali Rızâ 1340" kitâbesi herhalde bu çerçevenin içinde yer almaktaydı. Kapının cephesi silmeler ve küçük nişlerle hareketlendirilmiştir. Kubbenin eteğinde palmetlerden oluşan bir alınlık dikkati çeker. Kapının, kitâbenin işaret ettiği 1340 (1921-22) yılında birinci millî mimarlık üslûbunda inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Çatal Kapı. XVI. yüzyıl Osmanlı mimarisinin klasik üslûbunu yansıtan Çatal Kapı'da dışarıdan bakıldığında herhangi bir süsleme göze çarpmaz. Basık kemerli giriş sivri kemerli bir nişin içine alınmıştır. Kemerin üzerindeki boş kitâbe yuvasında, Bezmi Nusret Kaygusuz son iki mısraı Farsça olan şu kitâbenin yer aldığını nakleder: "Tâlib-i hubb-i hakikat behreyâb-ı feyz olur / Bâb-ı Hak'tır Dergeh-i Sultân Bektâş-ı Velî / Mihr-i tevhîd-i hidâyet matlaıdır bu makâm / Sırr-ı envâr-ı Muhammed'le Alî'dir muncelî / Kâ'betü'l-uşşâk bâşed in makâm / Her ki nâkıs âmed incâ şod tamâm". İç kısımdaki kubbeli sayvanın yerini sivri beşik tonozlu bir eyvan almıştır. Eyvanın üzerini kesme taştan bir beşik çatı örter.

Tekkelerin açık olduğu son yıllarda Çatal Kapı'nın yanlarında iki direğin bulunduğu, özel günlerde bunlardan birine Türk bayrağının, diğerine kırmızı, yeşil ve beyaz şal şeritlerden müteşekkil, üzerinde zülfikar resmi bulunan tarikat sancağı'nın çekildiği bilinmektedir.

Günümüzde mevcut olmayan tekke yapılarından eski mihman evinin mimari özelliklerini tesbit etmek mümkün değildir. Ancak kerpiç duvarlı, düz ahşap çatılı basit bir yapı ya da yapılar topluluğu olduğu söylenebilir. Tekkelerin kapatılması üzerine inşaatı yarım kalan yeni mihman evi ise iki katlı olup zemin katı külliye'nin önündeki çarşıya açılan dükkânlarla, üst katı da misafir odalarına tahsis edilmişti. Halen mevcut olmayan at evi Hacı Bektaş Müzesi'nde bulunan, XX. yüzyılın başlarında külliye'nin yerleş-

HACI BEKTÂŞ-ı VELÎ KÜLLİYESİ

mini gösteren bir taş baskısı resmin ön planında görülmektedir. Günümüze ulaşmayan ve tek katlı, kerpiç duvarlı, iddiasız bir yapı olduğu anlaşılan erzak evinin planı da tesbit edilememektedir.

Ekmek evinin iki girişinden biri Nadar Avlusu'na Üçler Çeşmesi'nin soluna (kuzey), diğeri Dergâh Avlusu'na Arslanlı Çeşme'nin yanına açılmaktaydı. Bunlardan ikincisinin asıl giriş olduğu, diğerinin daha ziyade Üçler Çeşmesi'nden ekmek evinin ihtiyacı olan suyun temini için kullanıldığı bilinmektedir. Mahmut Akok'un kerpiç duvarlı olduğunu bildirdiği ve yıkılmadan önce rölovesini aldığı ekmek evi kendi içinde iki kanada ayrılmaktadır. Arslanlı Çeşme'nin yanındaki kapıdan dikdörtgen planlı, karanlık bir geçit katedilerek fırının bulunduğu mekâna ulaşılır. Ahşap çatısını kuzey-güney doğrultusunda atılmış iki kemerin taşıdığı bu kanadın sağında (güney) Nadar Avlusu'na açılan kanat uzanmakta, üç adet kapı ile diğerine bağlanan bu kanatta teşhis edilen dikdörtgen planlı birimlerin un deposu ve ekmek evi babasının odası olduğu anlaşılmaktadır.

Çamaşır evi, aynı zamanda tekkede ikamet edenlerin gusülhâne ihtiyacını karşılamakta, belirli bir sıra takip edilerek haftanın her günü bir grup dervişe yıkanma ve çamaşır yıkama için tahsis edilmekteydi. Çamaşır evi kendi içinde iki birimden meydana gelir. Bir kapı ve bir pencere ile Nadar Avlusu'na açılan birim (6 x 3,50 m.) asıl çamaşırhanedir. Batı duvarında çamaşır kazanının kaynatıldığı ocak, kuzey duvarında da iki nişle gusülhâne niteliğindeki diğer birime (3 x 2 m.) açılan kemer yer almaktadır. Gusülhânenin batı duvarında küçük bir pencere vardır. Çamaşır evinde kullanılan su Üçler Çeşmesi'nden taşınmakta, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde borular döşenerek bu bölüme akarsuyun sağlandığı ve dönemi için modern sayılabilecek bir kazanın yaptırıldığı bilinmektedir.

Üçler Çeşmesi (Feyzi Baba Çeşmesi). Aslında yaptıran kişiden dolayı Fikriye Hanım Çeşmesi olarak anılması gereken bu çeşmenin mimari ayrıntıları, süslemeleri ve basık oranları, külliye'nin birçok yapısı gibi XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait olması gerektiğini düşündürmekte, ancak 1320 (1902) tarihli kitâbesinde ihya edildiğine ilişkin bir kayıt bulunmaktadır. Şimdilik birinci millî mimarlık akımının etkisiyle tasarlanmış olması ya da mahallî ustaların kadim inşaat usulleriyle çeşmeyi inşa ettikleri ihtimalleri kabul edilebilir.

Kesme taşla inşa edilmiş olan çeşmenin nişi iki kademelidir. Yanlardaki basık duvar pâyelerine oturan ve nişi taçlandıran iki kademeli sivri kemer alternatif olarak kırmızı ve sarı taşlarla örülmüştür. Pâyelerin altında, merkezlerinde beş kollu yıldız kabartmaları bulunan kartuşlar dikkati çeker. Kemerin üzengi hizasında yer alan silme nişin cephesinde de devam etmektedir. Üç adet pirinç lüle-den akan su önce yalakta toplanmakta, buradan da bir kanalla Dergâh Avlusu'ndaki Meydan Havuzu'na aktarılmaktadır. Kemerin aynasında kitâbe levhası, bunun altında bir mühr-i Süleyman kabartması, kemerin yanlarındaki yüzeylerin üst kısmında, kırmızı ve sarı taşlara yontulmuş örgü motifleriyle iki gülçe vardır. Saçak silmesinin altında uzanan zencirek kabartması da iki gülçe tarafından kesintiye uğratılmıştır. Çeşmenin tepesine alem olarak on iki dilimli, "Hüseyin" denilen türde bir Bektaşî tacı oturtulmuştur.

Üçler Kapısı ve Meydan Havuzu. Nadar Avlusu'nu Dergâh Avlusu'ndan ayıran kesme taş örgülü duvarda kırmızı renkli taşlar, Üçler Kapısı'nın çevresinde yerini sarı renkli taşlara bırakmaktadır. Sivri kemerli kapının üzerindeki duvar üçgen bir alınlık meydana getirmekte, çift meyilli harpuşta hiç kesintiye uğramadan bunun üzerinde devam etmektedir. Kapının yanlarında kare biçiminde kırmızı taşlara on iki imamı remzeden on iki dilimli gülçeler işlenmiştir. Taşların köşelerinde görülen çeyrek güneş motifleri, Üçler Kapısı'nın bu tür motiflerin yaygınlaştığı XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde veya az sonra elden geçirildiğini göstermektedir.

Üçler Kapısı'nın ardındaki sahanlığın önünde Meydan Havuzu'nu güney yönünde sınırlayan üçgen alınlık biçimindeki duvar yükselmekte, sahanlığın sağından ve

solundan üçer basamakla avlu zeminine inilmektedir. Avluları ayıran duvarın Dergâh Avlusu'na bakan yüzü sivri kemerli sıg nişlerle hareketlendirilmiştir.

Kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplayan Meydan Havuzu doğu, batı ve kuzey yönlerinde kesme taş duvarlarla kuşatılmış, ortasına kare biçiminde bir fıskiye çanağı yerleştirilmiştir. Tepesinde mermerden yontulmuş bir Hüseyinî tacın bulunduğu üçgen alınlığın ortasında mermer kitâbe yer alır. Bunun üzerindeki kemerin tepesinde bir Hüseyinî taç, kilit taşında Osmanlı arması, aynasında da "mâşallah" kabartması dikkati çeker.

Dergâh Avlusu'nun Revakları. Dergâh Avlusu'nun doğu yönünde aşevinin önünde beş adet, mescidin önünde üç adet, batı yönündeki meydan evi - kiler evi - dedebaba köşkü manzumesinin önünde de yedi adet olmak üzere sivri kemerlerden oluşan revaklar uzanmaktadır. Kesme taşla inşa edilen ve kare kesitli pâyelere oturan bu revaklarda üç, beş, yedi gibi Bektaşî sembolizminde önemli yerleri olan sayıların kullanılmış olması tesadüf eseri değildir.

Arslanlı Çeşme. Fevkanî Aşevi Köşkü'nün altındaki eyvanda yer alan Arslanlı Çeşme enine dikdörtgen bir cepheye sahiptir. Dört kademeli olarak tasarlanmış olan çeşme nişi, sarı ve kırmızı renkli kesme taşlarla alternatif olarak iç içe örülmüş altı adet sivri kemere sahiptir. Nişin merkezinde, çeşmeyi 1270 (1853-54) yılında ihya eden Kara Fatma Hatun'un Mısır'dan getirttiği söylenen arslan heykeli yer alır. Batı sanatının etkisiyle anatomik ayrıntıları, özellikle yelesi ve pençeleri oldukça gerçekçi bir şekilde belirtilmiş olan ve Batılılaşma dönemi Osmanlı bahçelerinde benzerlerine rastlanan bu arslan heykeli, bulunduğu külliye bağlamında

Külliye'nin
birimlerinden
Üçler
Çeşmesi

düşünülecek olursa "Allah'ın arslanı" Hz. Ali'yi temsil etmektedir. Heykelin tepesinde ise "yâ Ali" ibaresiyle zülfikar tasviri bulunmaktadır.

Arslanlı Çeşme'de de Üçler Çeşmesi'nde olduğu gibi üç lüle yer alır. Lülelerden biri arslanın ağzında, diğerleri kemerlerin üzengi hattının altında arslana göre simetrik konumdadır. Ayrıca çeşmenin cephesine, bir tür oniks olan Hacıbektaş taşından beş adet teslim taşı kakılmıştır. Bektaşiliğin amblemi haline gelmiş olan teslim taşları on iki köşeli olup on iki imama bağlılığı ifade eder. Diğer taraftan en dıştaki kemerin yanlarında yine on iki dilimli birer gülçe, tepesinde helezonî yivlere sahip bir kabara, bunun yanlarında geometrik geçmelerle dolgu iki gülçe dikkati çeker. İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi ile çağdaş olan 962 (1554-55) tarihli bu çeşme, her ne kadar Osmanlı mimarisinin klasik dönemine aitse de Selçuklu ve Memlük etkilerinin sezildiği bir taşra üslubunu yansıtmaktadır. Asıl kitabesi çeşmenin sağındaki pâyenin üzerine taşınmış, ihya kitabesi ikinci kemere yerleştirilmiştir.

Aşevi. Pîr evinin en itibarlı ocağı olan ve tarikat teşrifatında dedebabadan sonra ikinci sırada yer alan aşevi babasının denetiminde bulunan bu bölüm, fonksiyonel ve sembolik nitelikli mimari unsurların ilginç bir sentezini sunan tasarımı ile dikkati çeker. Aşevinin simetri eksenini üzerinde Dergâh Avlusu'nun doğu revakına açılan dış kapı, bunu takip eden iki koridor ve yapının doğu duvarında, Bektaşî tarikatı ile Yeniçeri Ocağı'nın âlâmetlerinden olan kara kazanın yer aldığı ocak sıralanmaktadır. Dış kapı, ardındaki koridoru aydınlatan kemerli bir tepe penceresiyle, ikinci koridorun girişindeki kapı ise 968 (1560-61) tarihli inşa kitabesiyle taçlandırılmıştır. Bu kapının yan sövelerinde, Bektaşî sembolizminde doğruluğu remzettği söylenen birer servi kabartması, kitâbenin üzerinde de iki adet teslim taşı dikkati çeker. İkinci koridorun bitimindeki kapı ocakların bulunduğu ana mekâna açılmaktadır. Bu kapının da üzerinde bir teslim taşı bulunur. Ayrıca sağ sövesinin üst kesiminde Hz. Fâtıma'nın elini veya "hamse-i âl-i abâ"yı ifade eden bir el figürü yer alır.

Bu koridorların sağında aşçı baba ile aşevi babasının odaları, solunda ise aşevinin özel kilerini teşkil eden iç içe iki birim yer alır. Dikdörtgen planlı (4 × 3 m.) olan aşçı baba odası beşik tonozla örtü-

lüdür. Kuzey duvarında koridora açılan kapısı, batı duvarında revaka açılan penceresi olan bu odada adı meçhul bir aşçı babaya atfedilen bir lahit bulunmaktadır. Aşevi babasının odası nisbeten büyük boyutları (6,75 × 4 m.) ve yemeklerin pişirildiği ana mekâna hâkim tasarımı ile farklılığını belli eder. Aşevinin diğer birimlerindeki gibi duvarlarında irili ufaklı birçok dolap nişinin sıralandığı bu mekânın kuzey duvarında girişi takip eden ikinci koridora açılan bir pencere, doğu duvarında ocakların bulunduğu asıl aşevine açılan bir kapı ile bir pencere bulunmaktadır. Böylece aşevi babasının bir yandan aşevine giren çıkarları, öte yandan yemek pişiren dervişleri oturduğu yerden görebilmesi sağlanmıştır. Batı duvarında, tavana bitişik iki adet ufak tepe penceresinden ışık alan bu odanın güney duvarında bir ocak yer alır. Tepe pencere-lerinin altında iki dolabın arasında yuvarlak kemerli şamdan nişi (çerağlık) bulunmaktadır.

Aşevinin bünyesinde yer alan kiler birimleri (6,50 × 3 m. ve 4,50 × 3 m.) et, yoğurt, süt gibi bazı ana gıda maddelerinin muhafazası için düşünülmüş bir tür soğuk hava depolarıdır. Kendi aralarında bağlantılı olan bu iki birim güney yönünde birer kapı ile koridorlara, doğuda genişçe bir kemerle ana mekâna, batı yönündeki bir pencere ile de avluya açılmaktadır. Söz konusu pencere ile birimleri ayıran kapı ve ana mekâna açılan kemer aynı eksen üzerinde sıralanmakta, böylece esasen az ışık aldığı için serin olan kilerlerde soğuk hava akımı sağlanmış bulunmaktadır. Doğuda yer alan birimin kuzey duvarındaki niş et dolabı olarak düşünülmüştür.

Kare planlı (8,50 × 8,50 m.) olan ana mekânın ahşap tavan kirişleri, kuzey-güney doğrultusunda uzanan kesme taş örgülü geniş bir sivri kemerle takviye edilmiştir. Beşik tonoz örtülü aşçı baba odası dışında aşevinin barındırdığı bütün mekânlar ahşap kirişli düz damlara sahiptir. Aslında toprakla örtülü olan bu damlar, son onarımda özgün görünüm-leri korunarak betonarmeye dönüştürülmüştür. Duvarlar da sıvasız olan arka cephelerden görüldüğü kadarı ile moloz taşla örülmüştür.

Ana mekânda bulunan yedi adet ocaktan üçü doğu, ikisi güney, ikisi de kuzey duvarına yerleştirilmiştir. Kesme taştan söveler ve sivri kemerlerle çerçevelenmiş olan ocakların en büyüğü doğu du-

varının eksenindeki kara kazan ocağıdır. Ocakların kare kesitli bacaları küçük beşik çatılarla donatılmış, ancak kara kazan ocağının bacası küçük bir kubbe ile taçlandırılmış, bunun üzerine de kırık olduğu için okunamayan bir kitâbenin yer aldığı silindirik biçiminde bir sütun dikilmiştir. Bereketi ve bolluğu simgeleyen kara kazan muharrem'in on ikisinde, Kerbelâ şehidlerine mersiyeler okunarak pişirilen aşure için kullanılmaktaydı. Bedri Noyan hilâfet törenlerinde de bu kazanın kaynatıldığını belirtir. Remzi Gürses ise bu ikinci fonksiyon için kara kazan ocağının yanlarında yer alan ve "halife ocakları" olarak anılan ikişer ocağın kullanıldığını ifade etmektedir. Külliye'nin günlük yemeği için geriye kalan iki ocaktan faydalanılmaktaydı. Bedri Noyan, aslında kara kazan ocağının üzerinde "Ali" yazılı bir levhanın bulunduğunu, batı duvarında ise Bektaşîler'ce kutlu sayılan geyik boynuzlarının ve keşküllerin asılı olduğunu bildirmektedir. Günümüzdeki teşhirden ise söz konusu ocağın üzerine bir çift geyik boynuzu asılmıştır. Kara kazan ocağına ilişkin ilginç bir husus da duvar içindeki bir boru tertibatı sayesinde yandaki ocakların ateşiyle ısıtılabilmesidir. Bu sebeple söz konusu ocağın, altında ateş olmaksızın kendi kendine kaynadığı yolunda bir rivayetin yaygınlaştığı bilinmektedir.

Aşevindeki ana mekânın doğu duvarında kara kazan ocağının yanlarında iki adet dikdörtgen tepe penceresi vardır. Gerek bunların gerekse aşevi babasının odasındaki tepe pencerelerin altları, mekâna biraz daha fazla ışık sağlamak amacıyla şevli olarak tasarlanmıştır. Ocakların arasında ahşap kapaklı dolaplar, kuzey duvarındaki iki ocağın arasında bahçeye açılan ve babaların meskenlerine geçit veren küçük bir kapı, mekânın kuzey-batı köşesinde de bulaşıkların yıkıldığı, tarikat terminolojisinde "ayakçık" tabir edilen niş yer alır. Tam ortada görülen mermer seki et doğrama, bunun önündeki mermer tekne de yağ süzme ameliyeleri içindir. Remzi Gürses, mermer sekinin üzerinde zincirle kemere asılı olan ve külliye'deki birimlere dağıtılan yemeklerin tartılmasına yarayan gülle biçiminde bir ağırlık taşının bulunduğunu bildirir.

Aşevi Köşkü. Külliye müzeye dönüş-türüldükten sonra Aşevi Köşkü müzenin idarî bölümlerine tahsis edilmiştir. Aşevi Köşkü'ne Arslanlı Çeşme'den itibaren ikin-

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ KÜLLİYESİ

ci kapıdan girilmektedir. Bu kapının ardından iç içe iki birim yer alır. Penceresiz olan arkadaki birim bir tür ardiye olmalıdır. Avluya açılan bir pencerenin bulunduğu öndeki birimden merdivenle fevkanî köşke çıkılır. Mahmut Akok, üst kat-taki duvarların aslında kerpiçle örülmüş olduğunu, onarım sırasında betonarme-ye dönüştürüldüğünü bildirmektedir.

Üst kat sofasının kuzeyinde aşevinin damına açılan kapı, doğusunda kahve ocağı olarak kullanılan birim, güneyinde misafirlere ikram edilen kuru yemiş türünden erzakın saklandığı küçük bir kiler odası, batısında da misafirlerin ağırlandığı, gerektiğinde babaların toplantı yaptıkları dikdörtgen planlı (7,50 x 4 m.) mekân yer alır. Divanhâne niteliğindeki bu mekânın batı duvarında avluya bakan dört adet dikdörtgen pencere, güney duvarının ekseninde bir ocak, kuzey duvarında da üç adet yüklük bulunmaktadır. Ocağın yanlarında, ayrıca doğu duvarındaki girişin yanında dolap nişleri sıralanır.

Mescid. Üç birimli ve düz damlı bir son cemaat yeriyle kare planlı (10,75 x 10,75 m.) ve kubbeli bir harimden meydana gelir. Sivasız olan arka cephelerin eski fotoğraflarında duvarların alt kesimlerin-

de moloz taş örgü, üst kesimlerinde ve kasnakta kesme taş örgü görülmektedir. Son yıllarda duvarların bütünü kesme taşla yenilenmiştir. Avlunun konumundan dolayı son cemaat yeri batı cephesinde yer almakta, gerek bu yönüyle gerekse yanlardan kapalı olması ile Selçuklu ve erken Osmanlı dönemlerine ait bazı mescidlerde görülen son cemaat yerlerini andırmaktadır. Buranın revakı açıklıkları farklı olan üç adet sivri kemerden oluşur. Sağdan sola doğru daralan ve en soldaki diğerlerinden daha alçak olan bu kemerlerin arasında kalker taşından sekizgen kesitli iki pâyeye yer almaktadır. Basık ve bezemesiz olan pâyeye başlıkları Osmanlı mimarisinde bilinen hiçbir başlık tipine benzemez.

Son cemaat yerinin kuzeyindeki küçük eyvanın içinde yer alan merdiven, harimdeki trompların hizasında bulunan minare kapısına ulaştırır. Son onarımda yenilenmiş olan minare silindirik biçiminde bir gövde, altı silmelerle dolgulanmış, çevresi kesme taştan basit korkuluklarla kuşatılmış bir şerefe, silindirik biçiminde kısa bir petek ve koni biçiminde kurşun kaplı bir ahşap külâhtan oluşmaktadır. Herhangi bir süslemenin görülmediği minarenin basık oranları mescidin kitlesiyle uyumludur. 1304 (1886-87) onarımında bugünkü şeklini aldığı tahmin edilmektedir.

Harimin duvarlarında yer alan mimari unsurlar simetrik bir dağılım gösterir. Batı duvarının ekseninde basık kemerli giriş, güney duvarının ekseninde mihrap, doğu duvarının ekseninde zemini yükseltilmiş bir niş içinde vaaz kürsüsü, kuzey duvarının ekseninde de dikdörtgen planlı bir dolap nişi yer almakta, her duvarda bunların yanlarında ikişer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu arada dikkati çeken bir husus da mihrabın yanlarındaki pencerelerin sonradan örülerek nişe dönüştürülmüş olmasıdır. Bu mimari ayrıntı, Cevat Hakkı Tarım'ın metnini verdiği, halen yerinde bulunmayan kitâbenin işaret ettiği gibi mescidin 926 (1520), aşevinin ise 968 (1560-61) yılında mescidin mihrap duvarına bitişik olarak inşa ettirildiğini açıkça göstermektedir.

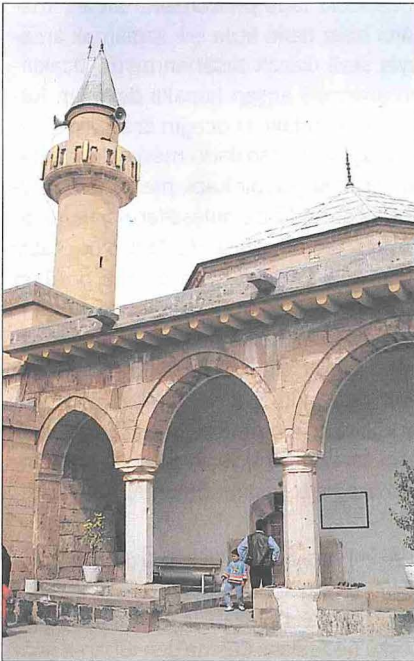
Dikdörtgen planlı mihrap nişi üç merkezli bir sivri kemerle son bulmakta, nişin üst kısmında, köşelerde basık kemerli birer küçük tromp ortada birbirine kavuşmaktadır. Buna benzer ayrıntılara Memlük ve bunun etkisinde kalan Dulka-

diroğulları mimarisinde rastlanır. Hiçbir sanat değeri olmayan ahşap minber, II. Abdülhamid veya Cumhuriyet dönemindeki onarımda konulmuş olmalıdır. Yapının mimarisiyle bütünleşen vaaz kürsüsü zemini yerden 1 m. kadar yükseltilmiş, dikdörtgen planlı, dilimli kemere sahip bir kavsarası olan, mihrap görünüm-lü bir nişin içinde çözümlenmiş, nişin alanı dilimli kemer biçiminde kâgir bir çıkma ile genişletilmiştir. Harimin kuzey duvarı boyunca uzanan iki katlı mahfiller, ince ahşap dikmelere ve yalın ahşap korkuluklara sahiptir. Mahmut Akok, yapının kuzey cephesinde bulunan üç adet payandanın, söz konusu duvarda gözle-nen açılmaları önlemek amacıyla son büyük onarım sırasında yaptırıldığını kaydetmektedir.

Harimi örten basık kubbe sekizgen bir kasnakla kuşatılmış ve sekizgen piramit biçiminde bir külâhın altında gizlenmiştir. Bazı kaynaklarda, kurşun kaplı olan ve kubbenin aşırı basık görünümünü bir ölçüde dengeleyen, ayrıca yakınındaki Balım Sultan Kümbeti ile Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin aynı biçimdeki külâhları ile uyum sağlayan bu külâhın II. Abdülhamid dönemi onarımında yapıldığı söyleniyorsa da mescidin ilk inşasına ait olması kuvvetle muhtemeldir. Kubbeye geçiş sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Kasnağın beden duvarlarına paralel olan dört kenarında içeriden sivri, dışarıdan basık kemerlerle donatılmış birer pencere bulunmaktadır. Kubbeye, tromplarda, bunların arasında kalan küçük pandantiflerde, mihrabın ve pencerelerin üstlerinde görülen klasik üslûptaki kalem işleri ve hat kompozisyonları son onarımda yenilenmiştir.

Meydan Evi. Meydan evi ile buna bitişik olan diğer birimlerin (mihman evi ve kiler evi) avlu yönündeki doğu duvarlarında kesme taş, diğer duvarlarda moloz taş örgü görülmektedir. Meydan evinin önündeki sofanın kapısı dergâh avlusunun batı revakına açılır. Kapının dikdörtgen açıklığı, içeri ancak eğilerek (ni-yaz edilerek) girilebilmesi için açık tutulmuştur. Kapının üzerindeki lento sivri bir hafifletme kemeriyle taçlandırılmıştır. Altında Yunanca yazılar bulunan bu devşirme lentonun ön yüzünde Selçuklu üslûbunu sürdüren geometrik geçmeler vardır. Söz konusu bezemenin yatay ekseninde sıralanan yedi adet çökgeni ve bunları kuşatan beş kollu yıldızları Bek-tâşi sembolizmine bağlamak mümkün-

Hacı Bektâş-ı Velî Camii'nin son cemaat yeri - Hacıbektaş / Nevşehir

dür. Lentonun üzerinde "Ahî Murad" adını ve 769 (1367-68) tarihini veren Arapça kitâbe uzanmakta, kemer aynasının tepe noktasında Hacıbektaş taşından yontulmuş bir teslim taşı görülmektedir.

Kapının yanlarında bulunan iki pencere ile aydınlanan sofanın sağ kesimindeki girintiye bir ahşap seki yerleştirilmiştir. Korkuluklarla sınırlandırılmış ve bir dolap nişiyle donatılmış olan bu seki âyinlerden önce veya sonra dervişlerin oturup sohbet etmeleri, ayrıca meydan evinde görevli olanların geceyi geçirmeleri için düşünülmüştür.

Sofanın güneybatı köşesindeki verrev geçit, meydan evine bağlı kiler odalarının ve küçük mutfağın açıldığı "L" planlı koridora bağlanır. Bu koridorun sonunda has bahçeye açılan bir kapı bulunmaktadır. Söz konusu birimler, âyinlerden sonra meydan evinin güneyindeki muhabbet divanında kurulan sofralarda kullanılacak kap kacağın saklanması ve yemeklerin hazırlanması içindir.

Sofanın batı duvarındaki dikdörtgen kapıdan meydan evine girilir. Kare planlı (7,50 × 7,50 m.) olan ve geleneksel bir Türk odası şeklinde tefriş edilmiş bulunan meydan evi Bektaşî erkânında evreni temsil etmekte, bu bölümün içerdiği birçok mimari özellik ve bilhassa bindirme kubbe şeklindeki üst örtüsü bu "mikrokozmos"un unsurları olarak telakki edilmektedir. Alelâde bir mekânda tamamen fonksiyona veya süsleme arzusuyla bağlanabilecek mimari unsurlar, burada Bektaşî âyinlerinde de ifadesini bulan birtakım tasavvufî ve kozmik sembollerin yansımaları olmaktadır.

Bektaşî tekkelerinin çoğunda olduğu gibi doğuya açılan girişteki mermer eşik "rehber eşiği" adıyla zâhirî âlemle bâtınî âlemin sınırını temsil etmekte, ziyaretçiler bu eşiği "niyaz ederek" üzerinden atlamaktadır. Girişi takip eden ahşap bölme, Osmanlı barokuna has birleşik bir kemerle mekâna açılmakta, üzerinde de aynı üslûpta dilimli bir hotoz yer almaktadır. Mekânı çepeçevre kuşatan, âyinlerde üzerine postların serildiği sedirler girişin bulunduğu yerde kesintiye uğramakta ve bu ahşap bölmenin konsollu raflarla donatılmış olan yan duvarlarına dayanmaktadır. Girişin tam karşısında "küre" olarak adlandırılan ve mekânı ısıtmanın yanı sıra Bektaşî sembolizminde "hamse-i âl-i abâ"nın ocağını temsil eden ocak yer alır. Âyinlerin başlangıcın-

da "çerağları uyandırmak"la görevli olan çerağcı, meydan evinin kuzeybatı köşesinde oturan ve âyini yöneten müşşid-den aldığı "delil" adındaki küçük mumu bu ocağın ateşiyle yakmakta, ardından müşşid postunun solunda yer alan taht-ı Muhammed'deki çerağları tutuşturmakta idi. Üç basamaklı olan taht-ı Muhammed'in üzerindeki on iki çerağ on iki imamı, önünde yer alan ve "kanun çerağı" (Horasan çerağı) olarak anılan üç fitilli kandil ise Allah-Muhammed-Ali birlik-teliğini ifade etmektedir.

Meydan evinin has bahçeye bakan iki penceresi batı duvarında küre denilen ocağın yanlarında yer alır. Ocağın kesme taştan davlumbazı dilimli bir kaş kemere sahiptir. Duvarların aşağısı, sedirlerin arkasındaki minderlerin dayandığı 75 cm. yüksekliğinde ahşap kaplama ile kuşatılmış ve irili ufaklı yedi adet dolapla donatılmıştır. Bedri Noyan girişin sağındaki dolapta buhurdan, gülâbdan, çerağ türünden âyin eşyasının saklandığını belirtmekte, ayrıca tekkelerin açık olduğu dönemde meydan evinin duvarlarında bulunan levhalarının ve Bektaşîler'e has sembolik resimlerin dökümünü vermektedir (*Hacıbektaş'ta Pîr Evi ve Diğer Ziyâret Yerleri*, s. 26-28).

Meydan evinin örtüsünü oluşturan, Anadolu'da "kırlangıç kuyruğu" tabir edilen bindirme kubbe, ahşap kirişleri 45 derecelik açılarla iç içe giderek küçülen kareler teşkil edecek şekilde birbirinin üzerine bindirerek inşa edilmiştir. Söz konusu teknik bir yandan Orta Asya'da, öte yandan Anadolu'da Antikçağ'dan beri uygulanagelmektedir. Meydan evinin bindirme kubbesinde teşhis edilen yedi adet karenin, tasavvufta seyrü sülûk aşamalarına tekabül eden yedi âlemi temsil ettiği ileri sürülmektedir.

Meydan evinin güney duvarındaki kapıdan muhabbet divanına, bunun karşısındaki diğer bir kapıdan da kilerlerin ve küçük mutfağın önündeki koridora geçilmektedir. Dikdörtgen planlı (5,75 × 4,50 m.) muhabbet divanında batıya açılan iki pencere, ocak, dolap, gusûlhâne gibi unsurlar yer almakta, üzeri küçük bir bindirme kubbe ile örtülü bulunmaktadır.

Mihman Evi. Meydan evinin güneyinde çamaşır evinin doğusunda yer alan mihman evi, revaka açılan bir büyük birimle (6,25 × 3,25 m.) misafirlerin ağırlandığı iki mekândan meydana gelir. Güney duvarının üst kesiminde yer alan ve Nadar

Avlusu'na açılan iki küçük dikdörtgen pencere ile aydınlanır. Bir ocak ve altı nişle donatılmış olan bu birimin kuzeyindeki kare planlı küçük birim (3 × 3 m.) mihman evi babasının odasıdır. Revaka açılan bir pencereden ışık alan odanın batı duvarında ortada bir ocak, yanlarında raflı nişler yer almaktadır.

Kiler Evi. Kiler evini teşkil eden dört birimden ilki, revaka açılan kapısı ve penceresiyle küçük bir sofadır. Dede-bayı ziyaret etmek isteyenlerin bekleme mekânı olarak da kullanılan bu sofa sedirlerle donatılmıştır. Sofanın batı duvarındaki kapıdan dedebabanın misafirlerini kabul ettiği dikdörtgen planlı (8 × 4,50 m.) odaya girilir. Bir tür divanhâne olan bu mekânın batı duvarındaki iki pencere arasında ocak, diğer duvarlarında dolap nişleri bulunmaktadır.

Girişteki sofanın sağında yer alan kapı, bir kısmı kiler evinin özel mutfağı olarak düzenlenmiş olan diğer bir sofaya açılmakta, bunun batısında kiler evi ambarı, doğusunda da dedebabanın kışlık odası yer almaktadır. Kiler evi ambarı 8 × 6 m. boyutlarında, ikisi batıya, üçü kuzeye açılan toplam beş pencerenin aydınlatıldığı bir birimdir. Örtüsünü oluşturan ahşap kirişler, duvarların yanı sıra kuzey ve güney duvarlarındaki pâyelere oturan iki kemerle taşınmaktadır. Basık tavanlı küçük bir mekân olan kışlık odanın kuzey duvarındaki iki pencere Hazret Avlusu'na, güney duvarındaki diğer iki pencere ile bir kapı da Dergâh Avlusu'na açılır.

Dedebaba Köşkü. Günümüzde kütüphane olarak kullanılan Dedebaba Köşkü kışlık oda ile kısmen kiler evinin üstünü işgal etmektedir. Dergâh Avlusu'nun batı yönündeki kitleyi meydana getiren birimlerden meydan evi ahşap bindirme kubbe ile, diğerleri (mihman evi, çamaşır evi ve kiler evi) ahşap kirişlerle örtülmüş, Cumhuriyet dönemi onarımında bunun üzerine kurşun kaplı bir kırma çatı inşa edilmiştir. Aynı hususlar Dedebaba Köşkü'nün örtüsü için de geçerlidir.

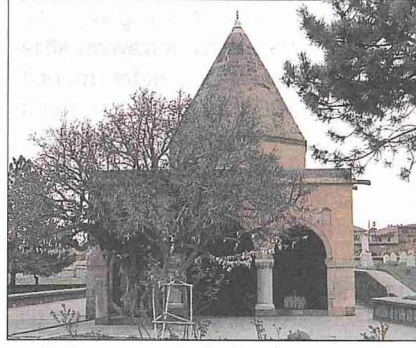
Fevkanî konumu ile dedebabanın kendisi gibi külliye'nin bütün birimlerine hâkim olan bu yapı dış sofalı (hayatlı) ve üç birimli bir köşktür. Aslında zemin kattaki kışlık odayı da köşkün bir parçası olarak kabul etmek gerekir. Duvarları kısmen moloz taş, kısmen kesme taş örgü ile meydana getirilmiştir. Dergâh Avlusu'ndan hareket eden ve bir sivri kemerle

taşınan iki kollu kâgir merdiven köşkün hayatına ulaştırır. Güney ve doğu yönlerinde ahşap dikmelerle kuşatılmış olan hayat günümüzde camekânlarla kapatılarak özgünlüğünü kaybetmiştir. Hayatın batısında iki oda bulunmakta, sağdaki odadan dedebabanın külliyesinin yönetimine ilişkin toplantıları yaptığı geniş mekâna (7,75 × 4,25 m.) geçilmektedir. İçlerinde birer ocağın ve birçok dolap nişinin bulunduğu bütün bu birimlerde kapılar geometrik bezemeli ahşap kanatlarla, dikdörtgen açıklıklı olan pencereler ise sivri hafifletme kemerleriyle donatılmıştır.

Türk sivil mimarisinin en köklü ve en yaygın tasarımı şemalarından birini sergileyen köşkün mimari ayrıntıları klasik Osmanlı üslûbunu yansıtmaktadır. İnşa tarihi tam olarak tesbit edilememişse de barok etkilerin ortaya çıktığı XVIII. yüzyıl ortalarından daha eskiye ait olduğu kesindir. Muhtemelen külliye yoğun bir inşaa faaliyetinin yaşandığı XVI. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde inşa edilen köşk, günümüzde sayıları çok azalmış bulunan Türk sivil mimari eserlerinin Batılılaşma dönemi öncesine ait çok değerli bir örneğidir.

Altılar Kapısı. Kesme taşla inşa edilen Altılar Kapısı klasik Osmanlı üslûbunun özelliklerini yansıtır. Kırmızı renkte taşlardan mâmul silmelerin meydana getirdiği dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Mermer söveler takozlarla donatılmış, basık kemerin kilit taşı kırmızı, diğer taşları beyaz ve siyah mermerden yontulmuştur. Kilit taşının tepesinde kırmızı bir teslim taşı mevcuttur. Bu kapının gerisinde yer alan dikdörtgen planlı sofanın sağındaki girintide taştan bir sedir bulunmakta, sofa geniş bir sivri kemerle Hazret Avlusu'na açılmaktadır.

Balım Sultan Kümbeti. Koyu sarı renkte kesme taşlarla inşa edilmiştir. Asıl kümbetin batısında iki adet giriş bölümü yer alır. Bunlardan ilki enine gelişen dikdörtgen planlı (7 × 3 m.) bir tür eyvandır. Kuzey ve güney yönlerinde 1 m. kadar yapı kitlesinden çıkıntı yapan bu bölümün yanları sağır duvarlarla kapatılmıştır. 1966 tarihli fotoğraflarda bu duvarların moloz taş örgüye sahip olduğu görülmekte, sonradan kesme taşlarla yenilendikleri anlaşılmaktadır. Kirişli düz bir çatının örttüğü giriş eyvanının batı yönünde, yan duvarlarla iki sütuna oturan üç adet sivri kemer Hazret Avlusu'na açılır. Ortadaki kemer diğerlerinden biraz daha yüksek

Külliye'deki Balım Sultan Kümbeti

tutulmuş, üzerine bir teslim taşı yerleştirilmiş, ayrıca kemerlerin arasına sivri kemerli küçük nişler konarak cephe hareketlendirilmiştir. Beyaz mermerden yontulmuş olan bodur sütunlar kare tabanlı kaidelere oturmaktadır. Aynı malzemenin kullanıldığı sütun başlıklarının alt ve üst sınırlarında yaprak motifleri, köşelerinde de volütler bulunur. Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinin ürünü olan bu başlıklar, söz konusu bölümün XVIII. yüzyılın ikinci yarısında veya XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde onarım geçirmiş olduğunu göstermektedir.

Tekkelerin faal olduğu dönemde bu bölümde, mücerred derviş olmak isteyenlerin belirli bir erkânla kulaklarının delindiği bilinmektedir. Kemerli açıklıklar demir parmaklıklarla donatılmıştır. Revakın zemini yükseltilmiş olan yan birimlerinde kime ait olduğu tesbit edilemeyen iki adet kitâbesiz mezar bulunur. Söz konusu revakın önünde solda silindirik biçiminde, üzerinde istifi sülûsle bir beytin yazılmış olduğu mermer bir sütun dikkati çeker. Beytin ilk mısraı araştırmacılar tarafından değişik biçimlerde okunmuştur. Ancak ikinci mısraın şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır: "Hâk oldu ayaklarda çok şâh-ı felek-rif'at". Bektaşîler'ce "binek taşı" olarak adlandırılan ve ziyaretçiler tarafından kucaklanan bu taşın, 1526'da Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şah Kalender, Genç Kalender, Kalender Çelebi lakapları ile tanınan şeyhin 1527'de katledildiği yere dikildiği yolunda bir rivayet bulunmaktadır. Nitekim Balım Sultan Kümbeti'nin içinde de aynı kişiye atfedilen bir kabir vardır. Ayrıca kümbetin önünde yer alan karadut ağacı da Bektaşîler arasında kutlu sayılmakta, Ahmed Yesevî tarafından Horasan'dan Di-

yârürüm'a atılan ve Sulucakarahöyük'e düşerek burada yeşeren ağaç olduğu kabul edilmektedir.

Giriş eyvanının doğu duvarının ekserinindeki kapı ikinci giriş bölümüne açılır. Basık kemerli kapı, alternatif olarak kırmızı ve sarı renkli kesme taşlarla örülmüş bir dikdörtgen çerçeve ile sivri kemerli bir nişin içine alınmıştır. Dış çerçeve ile kemerin arasında kalan yüzey, ayrıca kemerin aynası geometrik geçmelerle bezelidir. Dikdörtgen alanın en üstünde ve kemer aynasındaki bezemenin içinde üçer adet teslim taşı bulunmaktadır. Kapının kesme taş söveleri takozludur. Basık kemerin yüzeyi şemse biçiminde taş kakmalarla bezenmiştir. Bu kemerle sivri kemerin aynası arasında kalan yüzeye bozuk bir sülûsle Fetih sûresinin ilk âyeti yazılmıştır. Âyetin yanlarında XIX. yüzyıla ait olması muhtemel birer gül resmi vardır.

Kareye yakın dikdörtgen planlı olan (4,10 × 3,70 m.) ikinci giriş bölümünün yan duvarlarında, sivri hafifletme kemerleri bulunan dikdörtgen açıklıklı birer pencere yer alır. Mekânı örten basık çapraz tonozun merkezine 1,70 m. çapında küçük bir kubbe yerleştirilmiş, bu kubbenin eteği sekiz adet yarım kubbe-cikle kuşatılmıştır. Doğru duvarının ortasında kümbet harimine açılan kapı yüksektir. Geometrik geçmelerle bezeli dikdörtgen çerçeveler içinde yer alan kapının basık kemeri üzerinde içleri rûmillerle dolgu şemseler sıralanmaktadır. Söveler takozludur. Kemerin üzerinde ise kümbetin inşa kitâbesi bulunur.

Kare planlı bir cenazelik (dışarıdan 7 × 7 m.) üzerine oturan asıl kümbet dışarıdan sekizgen, içeriden kare (4,30 × 4,30 m.) planlıdır. Sekizgen prizmanın kenarları 2,50 m., yüksekliği 6,25 metredir. Mekânı örten kubbe sekizgen piramit biçiminde bir külâhla sarılmıştır. Yerden 1,60 m. yükseklikten başlayan üçgen pandantiflerle önce kareden sekizgene geçilmekte, kubbe 4,50 m. yüksekliğindeki sekizgen kasağa oturmaktadır. Külâhi taçlandırılan alem, mermer bir kürenin üzerine oturtulmuş madenî bir güvercin figüründen meydana gelir. Buradaki güvercin figürü ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin Horasan'dan Anadolu'ya güvercin suretinde geldiği yolundaki efsane arasında bir bağlantı olsa gerektir.

Kümbetin batı duvarındaki giriş içeriden sivri kemerli bir nişe kuşatılmış, güney ve doğu duvarlarına birer pencere

açılmıştır. Pencerelemin dikdörtgen açıklıkları mermer sövelerle kuşatılmış, demir parmaklıklarla donatılmış ve sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. Alternatif olarak sarı ve kırmızı renkli taşlarla örülmüş olan bu kemerlerden güneydeki yüksek tutulmuş, içine yerleştirilen mermer levhanın kemer aynasına tekabül eden üst kısmı damarlı rûmiler, alt kısmı da geometrik geçmelerle süslenmiştir. Kümbetin güneyinde sivri kemerli bir açıklıkla ana mekâna bağlanan, dikdörtgen planlı, yarım beşik tonozlu bir çıkıntı bulunmaktadır. Burada mevcut iki anonim kabirden büyük olanı Şah Kalender'e izâfe edilir. Ana mekânda ise Balım Sultan gömülüdür. Duvarlar pandantifler, kasnağın yüzeyleri ve kubbe Cumhuriyet dönemi onarımına ait XV. yüzyıl üslûbunda kaliteli kalem işleriyle bezelidir.

Dulkadiroğulları'nın Osmanlılar'a tâbi oldukları son dönemlerine ait olan bu yapı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmesine rağmen Selçuklu kümbetlerinin geleneğini sürdürmektedir. Balım Sultan Kümbeti Anadolu Türk mimarisinin son kümbet yapısı olarak değerlendirilebilir.

Hazîre. Günümüzde Hazret Avlusu'nun güneydoğu kesimi alçak bir duvarla ayrılarak hazîreye tahsis edilmiştir. Remzi Gürses, daha önce avlunun hemen tamamının mezarlarla dolu olduğunu, sonradan bunların şimdiki hazîreye taşındığını belirtmektedir. Hazîrede tesbit edilen mezarlar içinde dört tanesi (Seyyid Mehmed Baba, Seyyid Hacı Ali Baba, Hâkî Ali Baba ve Hasan Dede) XVIII. yüzyılın sonlarına ve XIX. yüzyılın başlarına aittir. Diğerlerinin hepsinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden kişiler gömülüdür. Pîr evi niteliğindeki tarikat tesislerinde görülenin aksine, Hacı Bektâş-ı Velî ve Balım Sultan gibi tarikat büyüklerinin yakınına daha erken tarihte kimsenin gömülmemiş olması şaşırtıcıdır. Büyük bir ihtimalle, bazı müelliflerin mescidin yerinde bulunduğunu ileri sürdükleri, yeniçerilerle ilgili bazı törenlerin icra edildiği Ak Cennet adındaki meydan Yeniçeri Ocağı'nın ilgası üzerine fonksiyonunu kaybetmiş ve hazîreye dönüşmüştür. Ayrıca Altılar Kapısı'nı takip eden yolun solunda çeşebilere ait geç tarihli mezarlar sıralanmakta, Balım Sultan Türbesi'nin arkasındaki bahçede de bazı mezarlar seyrek olarak yer almaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'ni, Resul Bâlî ve Güvenç Abdal Kümbetlerini, Kızılca Halvet'i ve Kırklar Meydanı'nı Barındıran Bina. Külliye'nin en eski birimlerini bünyesinde barındıran bu bina farklı tarihlere ait, çoğu farklı kotlar üzerinde yükselen yapıların birbirine eklenmesi sonucunda teşekkül etmiştir. Zaman içinde ne şekilde geliştiği henüz bütün ayrıntıları ile tesbit edilemeyen yapının işgal ettiği alan düzgün olmayıp en geniş yerinde boyutları 28,25 x 25 metreyi bulmaktadır. Eski fotoğraflarda, yalnızca giriş bölümünün güneye açılan revakında kesme taş işçiliğinin bulunduğu, diğer cephelerde moloz taş örgünün kullanıldığı, ancak köşelerin kesme taş sıraları ile takviye edildiği görülmektedir. Külliye'nin diğer bazı yapılarında olduğu gibi sonradan moloz taş örgünün yerine kesme taş örgü yapılmıştır. Ancak bu arada, çepeçevre başka birimlerle kuşatılmış bulunan Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin tamamen kesme taşla inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Mekânların büyük çoğunluğu ahşap kirişlerle örtülmüş, bazılarında ahşap kubbelere yer verilmiş, bütün bu örtü unsurları, bu arada Güvenç Abdal Kümbeti'nin beşik tonozu da kırma çatılar altına alınmış, çatıların alaturka kiremit kaplaması son büyük onarımda kurşuna dönüştürülmüştür. Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin sekizgen prizma biçimindeki kitlesi üzerindeki külâhla bu çatıdan taşar. Ayrıca söz konusu türbenin batısında yer alan ikinci giriş bölümünün ortasındaki küçük kubbeyi örten piramit biçimindeki külâh da çatıyı delmektedir.

Hazret Avlusu'nun kuzey sınırında yer alan ilk giriş bölümü yanlardan sağır duvarlarla kapatılmış, üç sivri kemerle güneye açılmıştır. Kemerlerin pâyeleri ayrıca yanlardaki duvarlar, pâyelerin yüksekliliğine kadar siyah renkli taşlarla örülmüş, kemer yastıklarından itibaren sarı renkli taşlar kullanılmıştır. Ortadaki kemer sarı ve açık kırmızı renkli taşlarla örülmüş, bütün kemerlerin karnı siyah ve beyaz boyalı yüzeylere ayrılmıştır. Asıl girişe tahsis edilen ortadaki kemerin üzerinde önce bir teslim taşı kakması, ardından yan yana sıralanan üç motif yer alır. Bu motiflerden sağdaki bir hilâl, ortadaki on iki hattan oluşan altı kollu bir yıldız, soldaki helezonî bir gülçedir. Ayrıca kemerlerin aralarına üçer adet kırmızı taşın şaşırtmalı olarak yerleştirildiği dikkati çeker. Revakın cephesi ortadaki kemerin üzerinde üçgen bir alınlık meydana getirmekte, içbükey bir silme ile

kalın bir kaval silmeden oluşan ağır görünümüne saçakla cephe son bulmaktadır. Kemerli açıklıklar, geçen yüzyılın sonlarına ait olduğu anlaşılan basit demir parmaklıklarla donatılmıştır. Ortadaki açıklıkta da aynı türde bir demir kapı yer alır.

İlk giriş bölümü, kendi içinde derinliğine (kuzey-güney doğrultusunda) gelişen dikdörtgen planlı (6,50 x 3,74/4, 25/4,75 m.) üç birimden oluşur. Yapı kuzeye doğru alçalan bir yamaç üzerinde inşa edildiğinden ortadaki kemere tekabül eden ve girişe ayrılmış olan birime basamaklarla inilmekte, dedebabalara ait kabirlerin bulunduğu açık türbe niteliğindeki yan birimler ise yüksekte kalmaktadır. Solda ve sağda altışar adet olmak üzere on iki kabir vardır. Pâyeleri kuzeydeki duvara bağlayan sivri kemerlerin karınlarında ve alınlarında yer alan klasik üslûptaki kalem işleri 1958'de başlayan onarıma aittir. Birimler çubuklu ahşap tavanlarla örtülüdür. Çubukları sıvırlayan çıtalar kıvrımlı hatlarla bezenmiştir. Ortadaki birimin tavanı içinde sekiz dilimli bir ahşap kubbe yer alır. Kubbenin dilimleri aynı tür çıtalarla daha ince dilimlere ayrılmış, eteği de oymalı bir ahşap silme ile belirtilmiştir.

İkinci giriş bölümüne açılan ve XIV. yüzyılın başlarına veya ilk yarısına ait olduğu tahmin edilen taçkapı bütünüyle mermerden yontulmuş ve herhalde bu yüzden Ak Kapı olarak adlandırılmıştır. Dış çerçeveyi oluşturan geometrik bezemeli kuşaklar, normal olarak taçkapı kitlesini yukarıdan da çevrelemeleri gerekirken üst kısımda kesintiye uğramakta ve yerlerini iki sıra mukarnaslı bir silmeye bırakmaktadır. Söz konusu durum, süsleme ayrıntılarına çok özen gösterilmiş olan bu taçkapıda bir inşaa zorlamaya işaret eder. Yapının Osmanlı döneminde, muhtemelen Kırklar Meydanı'nın inşa edildiği 960 (1553) yılında geçirmiş olduğu tâdilât sırasında taçkapı üstten kesilerek önündeki ahşap tavanın yüksekliğine uydurulmuş olmalıdır. Dikdörtgen dış çerçevesinin içindeki nişin sivri kemeri mukarnaslı yastıklara oturur. Nişin yanlarında, mukarnas dolgu kavsaraları ile yarım sekizgen planlı birer niş yer almaktadır. Basık kemerli kapının "S" profilili, takozlara sahip olan söveleri yıldızlı geometrik geçmelerle bezelidir. Sonradan bu bezemede ki yıldızların içine Hacıbektaş taşından mâmul on iki adet teslim taşı kakılmıştır. Bunlardan yedisi sağ sövede, beşi sol sövededir. Son derece ince bir

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ KÜLLİYESİ

işçilik sergileyen kemerin beyaz taşları üst kısımlarında rûmillerle bezenmiş, aralarına şemse biçiminde siyah renkli taşlar yerleştirilmiştir. Ayrıca kilit taşında kandil biçiminde istiflenmiş “yâ Allah” ibaresi bulunmaktadır. Biri basık kemerin üzerinde, diğeri yukarıdaki sivri kemerin konsollarının hizasında olmak üzere iki adet geometrik geçmeli yatay süsleme şeridi vardır. Yukarıdaki şerit taçkapının ekseninde kesilmekte, burada çift başlı bir Selçuklu kartalı kabartması bulunmaktadır. Armanın üzerinde, sivri kemerin aynası içinde günümüzde boş duran dikdörtgen bir levha dikkati çeker. Remzi Gürses burada bir kitâbenin yer aldığını ve tekkelerin kapatılmasından sonra yerinden kaldırıldığını nakletmektedir.

Birinci taçkapı ile Kırklar Meydanı'na açılan ikinci taçkapının arasında uzanan dikdörtgen planlı (7,50 × 3,80 m.) mekânın örtüsü uçlarda iki sivri beşik tonozla ortada, bunların kuşattığı sekizgen kasnaklı 2,50 m. çapında küçük bir kubbeden meydana gelir. Basık sekizgen piramit biçiminde bir külâhla örtülü olan kubbeye geçiş prizmatik üçgenlerle (Türk üçgenleri) sağlanmıştır. Bu mekânı günümüzde ikinci giriş bölümü olarak adlandırmak mümkündür. Ancak doğusunda Kızılca Halvet'in, batısında yine bir halvet hâne olması muhtemel mihraplı bir birimin yer aldığı bu bölümün başlangıçta (bugünkü Kırklar Meydanı'nın yapımından önce) alelâde bir giriş mekânı olmadığı, ibadetle ilgili bir ihtiyaca cevap verdiği ileri sürülebilir. Gerisinde Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin ve bunun güneyine bitişik Kızılca Halvet'in sıralandığı doğu duvarının önüne, ilk taçkapı gibi Selçuklu üslûbunda pahlı kaidelere ve mukarnaslı başlıklara sahip yarım sekizgen planlı iki pâyeye inşa edilmiş, mekânı örten beşik tonozların ve kubbenin ağırlığı, doğudaki birimlerin duvarlarını zedelemeksizin bu pâyelere oturan sivri kemerlere aktarılmıştır. Bu ayrıntı, buranın Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi ile Kızılca Halvet'ten sonra inşa edildiğini gösterir.

Küçük boyutlu (2,50 × 2 m.) ve beşik tonozlu olan Kızılca Halvet “çile damı” adıyla da anılmaktadır. Basık kemerli kapısı dikdörtgen bir silme çerçevesi içine alınmıştır. Sövelerde ilk taçkapıdakilere benzeyen “S” profilli takozlar vardır. Kemerin kilit taşı yerinden oynayarak aşağıya doğru sarkmıştır. Küçük bir mazgaldan ışık alan Kızılca Halvet'te çerağlık denilen türde, kandil veya mum koymaya mahsus bir niş bulunmaktadır. Bu arada söz konusu mekânın doğu duvarında miğfer şeklinde bir çerağlığın yer aldığı, burada toplanan isin ziyaretçiler tarafından alınarak gözle çekildiği bilinmektedir. Onarımda bu ilginç mimari unsur ortadan kaldırılmıştır.

İkinci giriş bölümünün sol (batı) duvarındaki sivri kemer, içinde ancak bir kişinin namaz kılabilceği boyutlarda (2,25 × 0,90 m.) bir birime açılmaktadır. Zeminin yükseltilmiş olan bu birimin güney duvarında Selçuklu üslûbunda mukarnaslı küçük bir mihrap, doğu duvarında da iki adet çerağlık bulunur. Namazgâh diye anılan söz konusu birim, ya halvet hâne olarak ya da ziyaretçilerin namazlarını eda etmeleri için düşünülmüş olmalıdır.

Kırklar Meydanı'na açılan ve üzerindeki kitâbeye göre 960 (1553) tarihli olan ikinci taçkapı, Osmanlı-Karamanoğlu karışımı bir taşra üslûbunu yansıtmaktadır. Bezemelerin malzemesi alçıdır. Mukarnaslı dış çerçeveden sonra Karamanoğulları'nın son dönemlerine ait yapılarda benzerleri görülen rûmîli ve şakayıklı bir şerit gelmekte, kapının basık kemerile kitâbe arasında da aynı türde bir şerit uzanmaktadır. İçteki süsleme kuşağı diğere göre biraz daha kısa tutulmuş, yukarıda bu ikisinin arasında kalan dikdörtgen yüzey rûmîli bir kompozisyonla doldurulmuştur. Kitâbenin üzerinde şebekeli ve yaldızlı iki kabara bulunur. Mahmut Akok'un 1959 tarihli rolövesinde, taçkapı ile beşik tonoz arasında kalan yüzeyde görülen teslim taşının onarım sırasında kalem işleri altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Kırklar Meydanı'nın boyutları, doğu ve batı yönlerinde kabirlerin sıralandığı sekiler hesaba katılmazsa 10,60 × 9 m. kadardır. Mekânın kuzey ve güney duvarlarına oturan ve girişleri taşıyan üç sivri kemerden batıdakinin açıklığı 6,70 m., diğerlerinin 8 metredir. Geniş kemerlerle donatılmış bu tür mekânlara Karamanoğulları dönemine ait birçok camide rastlamak mümkündür. Kemerlerin arasında kalan iki dikdörtgen birim âyinlere ayrılmış olan sahadır. Kırklar Meydanı'nın girişi bu birimlerden batıdakine açılmakta, hemen girişin yanından başlayan ahşap parmaklığın gerisinde sekiz adet sanduka sıralanmaktadır. Parmaklığın önünde birimin kuzeybatı köşesinde de bir sanduka vardır. Doğudaki birimin güney duvarında Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nin girişi, kuzey duvarında türbe girişiyle aynı eksen üzerinde, Bektaşiler arasında “medet-mürüvvet penceresi” veya “niyaz penceresi” olarak anılan hâcet penceresi yer almaktadır. Kırklar Meydanı'nın açık olmadığı zamanlarda Hacı Bektâş-ı Velî'ye dışarıdan “niyaz edilen” bu pencerenin yuvarlak kemeri yivlidir.

Kırklar Meydanı'nı doğu ve batı yönünde sınırlayan kemerlerin gerisinde seki biçiminde düzenlenmiş iki türbe yer alır. Doğudaki sekide on, batıdaki dört adet sanduka bulunmaktadır. Batıdaki sandukalardan ilki Çelebi Cemâled-din Efendi'ye aittir. Tekkelerin kapatılmasından sonra diğerlerinin kimlere ait olduğunu belirten levhalar kaldırılmış, günümüzde de bu hususu bilen kalmamıştır. Doğudaki sekide bir, batıdaki üç adet olmak üzere mazgal türünde kare tepe pencereleri yer alır. Kırklar Meydanı'nın yegâne büyük ışık menfezi hâcet penceresidir.

Günümüzde Kırklar Meydanı'nda Bektaşilik'le ilgili çeşitli tekke eşyası teşhir edilmekte, âyinler sırasında uyandırılan ünlü “kırk budak şamdani” da özgün yerinde doğudaki sekinin ortasında durmaktadır. Kırklar Meydanı'nın duvarlarında görülen kalem işleri, Cumhuriyet dönemi onarımı sırasında XV ve XVI. yüzyıllara ait kalem işlerinin motifleri kullanılarak yapılmıştır. Binanın giriş bölümünde, Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi'nde, Resul Bâli ve Güvenç Abdal kümbetlerinde bulunan kalem işleri de aynı özelliktedir. Kalem işleri son derecede özenli bir işçiliğe sahiptir ve iyi kötü yapının üslûbu ile uyum sağlamaktadır.

Gerek asıl Kırklar Meydanı'nı oluşturan birimlerin gerekse doğu ve batıdaki sekilerin tavanları süslü çatalarla dikdörtgenlere bölünerek “çubuklu tavan” denilen türde tasarlanmış, her tavanın ortasına bir adet sekiz dilimli ahşap kubbe konmuştur. Bu tavanlarla kubbelerin ayrıntıları binanın girişinde görülenlerin aynısıdır. Her ne kadar daha sonra yenilenen dikleri ayrıntılarından belli olmaksızın da çatı altında gizlenmiş bu tür ahşap kubbeler XVI. yüzyılda özellikle camitekke türünde yapılarda rastlanmaktadır.

Gerek asıl Kırklar Meydanı'nı oluşturan birimlerin gerekse doğu ve batıdaki sekilerin tavanları süslü çatalarla dikdörtgenlere bölünerek “çubuklu tavan” denilen türde tasarlanmış, her tavanın ortasına bir adet sekiz dilimli ahşap kubbe konmuştur. Bu tavanlarla kubbelerin ayrıntıları binanın girişinde görülenlerin aynısıdır. Her ne kadar daha sonra yenilenen dikleri ayrıntılarından belli olmaksızın da çatı altında gizlenmiş bu tür ahşap kubbeler XVI. yüzyılda özellikle camitekke türünde yapılarda rastlanmaktadır.

Doğu yönündeki sekinin güney duvarında bulunan sivri kemer, Hacı Bektâş-ı

Vefî Türbesi'nin doğusuna bitişik olan Resul Bâli Kümbeti'ne açılır. Dikdörtgen planlı (7,50 × 4,50 m.) olan bu birimden ön planda yer alan büyük sanduka Resul Bâli'ye aittir. Bunun gerisindeki iki küçük sandukanın ise kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Söz konusu kümbetin biri doğuya, diğeri güneye açılan iki mazgal penceresi vardır.

Kırklar Meydanı'nın batısındaki sekinin güneyinde de Güvenç Abdal Kümbeti yer alır. Kare planlı (4,25 × 4,25 m.) kümbetin sivri beşik tonozu iki kemerle takviye edilmiş, doğu ve güney duvarlarına birer mazgal pencere açılmıştır. Yan yana yer alan üç sandukadan doğudaki Güvenç Abdal'a, diğer ikisi menkıbelerde "dünya güzeli" olarak anılan eşiyile bunun câriyesine izâfe edilir. Buraya doğudaki sekiden iki basamakla çıkılmakta, bu kot farkının alttaki cenazelikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Vefî Türbesi'nin kapısı, Selçuklu üslûbuna bağlanan oranları ve süsleme programının yanı sıra taşıdığı bazı sembolik unsurlarla da dikkati çeker. Beyaz mermerden yontulmuş olan asıl kapı, 960'ta (1553) Kırklar Meydanı inşa edilirken ikinci taçkapıda bulunanların eşi olan, alçıdan mâmûl, mukarnaslı, rûmîli, şakayıklı şeritlerle kuşatılarak büyütülmüş ve daha zengin bir görünüme kavuşturulmuştur. Palmetli bir taçla son bulan bu ek kısımda üç adet şebekeli ve yaldızlı kabara ile esmâ-i hüsnâdan bazılarının tekrar edildiği bir yazı kuşağı bulunur.

Selçuklu dönemine ait mermer kapının dış çerçevesi geçmeli rûmîlerden meydana gelmekte, bunu iki zencirek kuşağı ile geometrik geçmeli bir kuşak takip etmektedir. Giriş bir kompozisyona sahip olan birinci zencireğin arasında sağda üç adet balık motifi yer alır. Basık kemerli kapıyı taçlandıran mukarnaslı kavsara ile dikdörtgen çerçevenin arasına iki adet gülçe yerleştirilmiştir. Kemerin üzengi taşları gülçeler, kilit taşı da rûmîlerle süsüldür. Kilit taşının üzerinde stilize edilmiş çift başlı kartal kabartması dikkati çeker. Kapının açıklığı iki sıra zencirekle kuşatılmış, sövelerin takozlarına ikişer güvercin kabartması kondurulmuştur. Bu kapının "gök eşik" olarak adlandırılan eşiği kutlu sayılmakta ve üzerine asla basılmadan niyaz edilerek atlanmaktadır.

Her ne kadar mimari özellikleri bakımından tam bir Selçuklu kümbeti ise de

altında bir cenazeliğin bulunduğu kesin olarak bilinmediğinden Hacı Bektâş-ı Vefî'nin gömülü olduğu yapıyı türbe olarak adlandırmak daha doğrudur. Kare planlı (4,50 × 4,50 m.) yapının kuzey duvarında Kırklar Meydanı'na açılan kapı, güney duvarında bir pencere bulunmaktadır. Yerden 5,50 m. yükseklikten başlayan üçgen pandantiflerle kare alt yapıdan sekizgene geçilmekte, sekizgenin üzerine kubbe oturmaktadır. Kubbeyi örten sekizgen prizma biçimindeki kurşun kaplı külâh ahşaptır. Türbenin Rum asıllı bir ustanın elinden çıktığı ve kubbесinin I. Murad tarafından yaptırıldığı yolunda kanıtlanması mümkün olmayan rivayetler vardır. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen vefî türbelerinden bu mekânda yalnızca Hacı Bektâş-ı Vefî'ye ait bir ahşap sanduka yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I-III, tür.yer.; VI-VIII, tür.yer.; *Voyage du Sieur Paul Lucas fait en 1714 etc. par ordre de Louis XIV dans la Turquie*, Rouen 1719, I, 124; Cuinet, I, 340-341; Ragıp Hulusi, "Bektaşiliğin Coğrafi Tevzi", *Bektaşilik Tedkikleri*, İstanbul 1928, s. 3-7; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans* (ed. M. M. Hasluck), Oxford 1929, I, 83; II, 502-504; Cevat Hakkı Tanrı, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer, Ahiler, Bektaşiler*, İstanbul 1948, s. 109-118; Bedri Noyan, *Hacıbektaş'ta Pir Evi ve Diğer Ziyâret Yerleri*, İzmir 1964; a.mlf., *Bektaşilik Alevîlik Nedir*, Ankara 1987, s. 47; Remzi Gürses, *Hacıbektaş Rehberi*, Ankara 1964; İlnur Demirebük, *Hacı Bektâş-ı Vefî Külliyesi* (lisans tezi, 1966), İÜ Ed. Fak.; A. Dupront, "Pêlerinages et lieux sacrés", *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel, III, méthodologie de l'histoire et des sciences humaines*, Paris 1973, s. 190-206; A. Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977, s. 102-137; M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. 477-478; Suraiya Faroqi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien*, Wien 1981, bk. İndeks; a.mlf., "The Tekke of Hacı Bektâş: Social Position and Economic Activities", *IJMES*, VII (1976), s. 183; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, II, 238; O. Sağdıç, *Hacıbektaş Kılavuzu*, Ankara, ts., s. 15-51; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Kurumuş Pınar* [Baskı yeri ve yılı yok], s. 100; Baha Said, "Sofiyân Süreği (Kızılbaş Meydanı)", *TY*, IV/22 (1926), s. 325-360; Hâmid Zübeyir [Koşay], "Hacı Bektâş Tekkesi", *TM*, II (1926), s. 365-382; a.mlf., "Bektaşilik ve Hacı Bektâş Tekkesi", *TET.D*, X (1968), s. 19-26; Mahmut Akok, "Hacıbektaş Veli Mimari Manzumesi", a.e., s. 27-57; Halim Bakı Kunter, "Kitâbelerimiz-I", *VD*, II (1942), s. 432; M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu: Anatolia*, XI, Ankara 1967, s. 57-100.

M. BAHÂ TANMAN

HACI BEKTAŞ VİLÂYETNÂMESİ

Hacı Bektâş-ı Vefî'ye
(ö. 669/1271 [?]) dair

rivayetleri ihtiva eden menâkıbnâme.

Diğer tarikat çevrelerinde meydana getirilen benzeri menâkıbnâmelerden farklı olarak Bektaşî geleneğinde daha çok vilâyetnâme veya velâyetnâme diye adlandırılan ve hemen hepsi Bektaşîliğin ortaya çıktığı XV. yüzyılın son çeyreğiyle XVI. yüzyıl başları arasında yazıya geçirilmiş bulunan bir seri Bektaşî menâkıbnâmesinin en tanınmışıdır. Bu tanınmışlık, ilk planda tarikatın piri Hacı Bektâş-ı Vefî'nin hayatına hasredilmiş olmasından ve bu sebeple de bir çeşit kutsallık kazanarak çok okunmasından ileri gelmektedir. Diğer vilâyetnâmeler içinde en fazla yazma nüshası bulunanı ve bazan yalnızca *Vilâyetnâme* adıyla kastedileni de bu eserdir. *Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi*'nin (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Vefî, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Vefî*) Türkiye'de ve Türkiye dışındaki bazı önemli kütüphanelerde değişik zamanlarda istinsah edilmiş nüshaları bulunduğu gibi Anadolu'dan Balkanlar'a kadar Bektaşîliğin yayıldığı alanlarda hususi ellerde de birçok nüshası vardır. Ancak bunların içinde yazarının kaleminden çıkmış veya yazıldığı döneme ait (1481-XVI. yüzyıl başları) bir nüshaya henüz rastlanmamıştır. Hacı Bektâş-ı Vefî Dergâhı'nın kütüphanesinde mevcut, XVI. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilen manzum *Vilâyetnâme* dışındaki nüshaların hemen hepsi XVII. yüzyılda ve sonrasında Bektaşî tekkelerindeki dervişler tarafından istinsah edilmiştir. *Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi*, XX. yüzyılın başından beri Bektaşîlik araştırmalarına paralel olarak ilk elde dikkati çeken kaynak olmuş ve Georg Jakob'dan itibaren pek çok araştırmacı eser üzerinde çalışmıştır.

Eserin mensur, manzum veya karışık olmak üzere üç tip nüshası vardır. Hangi tipin ilk yazılışın ürünü olduğu veya her birinin değişik yazılışları mı temsil ettiği, ayrıca yazarı ve telif tarihi gibi konular henüz aydınlığa kavuşmamıştır. Eric Gross'tan Bedri Noyan'a kadar eserin bütün nâşirleri ve Bektaşîlik üzerine çalışan araştırmacılar, mensur ve manzum nüshaların yazarı olarak ayrı ayrı Süffî Derviş mahlası ile bilinen Mûsâ b. Ali'yi ve XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında yaşamış olan Firdevsî-i Tavîlî (Uzun Firdevsî) kabul etmişlerdir. Bazı araştırmacılar da her iki tip vilâyetnâmenin yazarının Uzun Firdevsî olduğu üzerinde birleşmiştir. Nite-